

:spaning

:spaning

30-31/2019

TEMA TEXTIL

Värde 75:-

INNEHÅLL

Vi hjälper dig att spana

Spaning är en tidskrift om kulturarvet i Västmanland, som det såg ut igår och som det ser ut idag. Spaning vill vara till hjälp och inspiration för alla som på olika sätt arbetar med att göra kulturarvet tillgängligt, känt och levande i Västmanland, samtidigt som vi bjuder på kunskap, inspiration och tips till alla dom som intresserar sig för kulturarvet till vardags. Spaning ges ut av Västmanlands läns museum och Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening.

Omslagsbilder
Framsida: Tre trädgårdsmästare i skinn-förkläden utanför ett växthus, 1930-1940. Foto: Sam Törngren, Västmanlands läns museum

Baksida: Kristina Häll (1837-1936) från Islingby i Västerfärnebo socken lämnade in dessa strumpor till Slöjd- och hantverksutställningen i Sala 1924. De ställdes ut i avdelningen för äldre textil. Strumporna finns i Västmanlands läns museums samlingar. Foto: Susanne Cassé

3

>

Det viktigaste just nu

Ledaren. Av Jennie Schaeffer

>

Spegeln

4

Från värdeföremål till slit-och-släng. Av Frida Arnqvist Engström

8

Modemedvetna och rika bönder. Av Susann Leval

12

Inte utan ett förkläde! Av Susanne Cassé

14

Berätta om ditt förkläde. Av Jennie Schaeffer

20

Dräkter från Gäddeholm. Av Barbro Johansson

23

Som man är klädd blir man hädd. Av Göran Sundberg

26

Guldåldern. 1900-talets kyrkliga textilkonst. Av Ellen Holtermann Wiig

29

Hon kallades Gobeläng. Konstväverskan Mathilda Carlsson. Av Ingrid Mörnänge

32

Jädersmattor. Av Merit Åhs Janbrink

34

På tapeten i Tibble. Av Bengt Wallén

36

Linnemästarna. Av Ann Österberg

40

Syfabrikerna. Av Martin Hedén och Inger Orre.

46

Om bruk och återbruk. Av Eva Svensson

48

>

Experten

Att göra mer med mindre för fler – tillsammans.

Slöjdens roll som frugal innovationskraft. Av Helena Hansson

50

>

Utflykten

Textila skatter. Av Ann Österberg

54

>

Ur Samlingarna

Mangelbrädet är ditt – om du vill ha mig! Av Susanne Cassé

58

>

Från Föreningarna

En fiffig, klurig och smart förening nära dig. Av Susann Leval

62

>

Boktips

1

notiser

1

Pris och beröm

2

Utställningar på Västmanlands läns museum

2

På nya poster

3

Rapporter

4

Böcker och tidskrifter

Förhållandet till textil

FOTO: LASSE FREDRIKSSON

KANSKE HÅLLER DU Spaning i din hand just nu för att du är nyfiken på det textila kulturarvet i Västmanland eller av historia i allmänhet? Det som är så spännande med ett textiltema, är att textil inte bara låter oss titta bakåt och tänka ”så gjorde man då”. Textil är högst aktuellt för oss alla i vår vardag och historien ger oss ett perspektiv på vårt förhållande till textil idag.

Visste du att i Sverige köper vi i genomsnitt drygt 13 kilo nya kläder och textilier per person och år? Enligt Naturvårdsverket används bara cirka två tredjedelar av det som köps. I genomsnitt slängs åtta kilo textil per person och år i soporna trots att en stor del av dessa kläder skulle kunna användas längre. Det får påverkan på jordens klimat efter som textilproduktion kräver kemikalier och det går åt stora mängder vatten.

Det här numret av Spaning ska förhoppningsvis inspirera till aha-upplevelser och fördjupa kunskapen om tidigare generationers förhållande till textil, mode och textilproduktion. Spaning bjuder in till funderingar om hur vi som lever nu ser på textil och hur vi vill förhålla oss till textil och textilproduktion idag och i framtiden.

Här finns berättelser om olika material som förr togs tillvara – till

exempel nässelfibrer, hästtagel, svinborst och kosvanstagel. I detta nummer hittar du också texter om mode, förkläden, modemedvetna bönder och familjen Lewenhaupts samling med dräkter och accessoarer som numera finns i Västmanlands läns museums samling. Kyrkor i Västmanland, från de medeltida till de moderna, innehåller delar av en av våra rikaste konstskatter. I detta nummer får du glimtar av den kyrkliga textilkonsten från 1900-talet!

Vi får ta del av berättelser om viktiga personer för textilen i Västmanland: konstväverskan Mathilda Carlsson, Mary Reuterswärd och Brita Eklund bland andra. Den textilproduktionen har också påverkat länets infrastruktur och skapat möjlighet till försörjning för många, till exempel på linnefabriken vid Kättsta gård i Harakers socken från 1738 och Slitmanfabriken i Sala.

Experten ger oss svar på frågan:
Vad är frugal innovation?

Länsmuseichef Jennie Schaeffer, i skjorta och kavaj av materialet Lyocell. Lyocell tillverkas av cellulosa, men tillverkningen sker på ett miljövänligare sätt än för regenatfibrerna viskos och modal. Lyocell förädlas i ett slutet kretslopp där 99% av de icke-giftiga lösningsmedel som används återvinns.

Från värdeföremål till slit-och-släng

Av Frida Arnqvist Engström

VI LEVER I EN TID av textilt överflöd. Vi är inte världs bäst på att vårda eller laga våra kläder och det faktum att vi bitvis är bättre konsumenter än producenter börjar gnaga på allt fler av oss. Symptomatiskt för vår tid är att det finns ett konto på Instagram som heter Lagningsaktivisterna, det har för många blivit en aktivistisk handling att ge textilierna ett nytt eller förlängt liv. Det som genom historien har ansetts självklart - att vårda sina kläder - är idag något av en motståndshandling. Hur blev det så? Och hur kan vi ta tillbaka den kunskapen och göra den allmän igen?

- Det är svårt att säga. Det är ju stor skillnad i framställandet av material förr och nu. Allt tog så mycket längre tid och medvetandet om detta var så mycket högre. Idag finns inte det förhållandet till textil och inte heller kunskapen.

Det säger Ulla-Karin Warberg, som är intendent och kulturhistoriker på Nordiska museet. Jag träffar henne för att reda i hur materialkunskapen och kännedomen om textil såg ut förr. Helhetsbilden från råmaterial till färdigt plagg var tydligare menar hon:

- Linet skulle sås, skördas och beredas till garn. Ullen vårdas och behandlas från fåret till färdigt garn, färgas och sen vävas till textil. Det var inte gjort i en handvändning, vilket gav en förståelse inför det färdiga plagget.

DET ÄR INGET VI IDAG reflekterar över då vi handlar oss en tröja. Det är inte heller en självklarhet att exempelvis kunna sticka en själv, vi lever i en kultur där tröjan enkelt

går att köpa. Men friheten i att veta att vi kan om vi vill är stor menar Kerstin Neumüller, som är skräddare och författare till boken *Lappa och laga*. Det finns en stor vinst i att visa att det finns alternativ, att det går att laga eller göra om istället för att köpa nytt. Det handlar om något vi kan påverka och det är en oerhört viktig del i att vara människa.

HANTVERKET I VÅRDANDET kan vara ett sätt att ta kontrollen över sitt liv, säger Kerstin och därmed återfå kunskap om den idag luddiga produktionskedjan.

- Med det kommer tillfredsställelsen i att ha gjort något själv menar hon.

ULLA-KARIN BERÄTTAR ATT den egentillverkade textil som gjordes i bondesamhället inte bara var nödvändig till vardags, den blev också ett sammantaget kapital för gården.

- Ofta fanns prov på gårdens textila skatter i de rum som också kunde hysa gäster, såsom klädkammaren i norr och kistekammaren i söder. Där kunde gästerna se hur rikt ställt det var, säger Ulla-Karin.

DET VAR FRÄMST EN kvinnlig syssla att tillverka textilierna, kunskapen fanns och förmedlades i hemmet. Som ung kvinna förväntades du tillverka din hemgift och den blev också ett mått på hur du skulle bemästra skötseln av ett hem.

^ Vardagens slit och skapandets glädje. Ur Nordiska museets utställning Folkkonst, där textilen som tillverkades på gårdarna spelar en viktig roll. Generellt fanns stor respekt för både kunskap kring textilier och för textilierna i sig. Kunskapen var nedärvd från tidigare generationer och förmedlades mellan kvinnorna. Foto: Mats Landin/Nordiska museet

< Dragsäng från 1800-talets början omgärdad av textilier som symboler för makt och status på gården, ju rikare gård desto bredare utbud i tekniker som flossavävnad, krabbasnår, röllakan, dubbelväv och opphämta. Knypplade och virkade spetsar, plattsöm, hålsöm och korsstyggn. De vackraste textilierna placerades ofta i gårdens gästrum. Foto: Mats Landin /Nordiska museet

Det innebar status att behärska produktionen och uppgiften var stor, i hemmet tillverkades det mesta:

- Brukstextilier, inredningstextilier, gångkläder och delar till högtidsdräkten, allt gjordes för hand.

PERIODEN 1750 TILL 1850 brukar räknas till guldåldern när det gäller den folkliga textilen. Det blev bättre tider ekonomiskt på många håll i landet vilket gjorde det möjligt för många kvinnor att väva mera konstnärliga alster, exempelvis i sydvästra Skåne där kvinnorna på bondgårdarna ofta behärskade en rad tekniker: flamskväv, krabbasnår, röllakan, dubbelväv och opphämta. Eller i linlandskapet Hälsingland där kuddvar i linne eller linnelärft vävdes och broderades.

BOMULLEN INTRODUCERADES i mitten av 1850-talet och kom efter det att bli mer av en standardvara. Innan dess var det främst sidentyger och tunna linnetyger som stod högt i kurs, då materialen användes till prydnad och till detaljer i högtidskläder. Till vardagsplaggen användes främst ylle, lin och hampa. Dessa kunde vara riktigt vackra och mycket moderiktiga. Ett förnämt exempel hittar vi i Nordiska museets samlingar i ett livstykke med ursprung från Västerfärnebo. Det samlades in till museet 1884 och är buret i början av 1800-talet. Livstycket är tillverkat i randigt halvyll med varp av oblekt lingarn, randningen går i mörkblått, krapprött, gult, grönt, rosa och vitt och ska därmed förmodligen likna kalmink, det finare modetyget som tillverkades i England och som var vanligt i

^ Skosocka för kvinna, tillverkad 1915 av Hansback Anna Persdotter från Näset, Älvdalen. Den är nålbunden i stora glesa maskor med spunnet kosvanstagel. Sockan bars mellan strumpan och skon vintertid för att hålla värmen. Tagelsockan var i allmänt bruk fram till 1915 och har haft andra benämningar på andra ställen i landet. Skosockan ingår i Nordiska museets samlingar och finns på digitaltmuseum.se. Foto: Nina Heins/Nordiska museet

folkligt dräktskick under 1700-talets senare del. Man försökte ofta efterlikna det med hemvävda halvylletyger som detta.

INSTÄLLNINGEN TILL MATERIALET och kunskapen har varit olika, mycket utifrån vad nöden krävde. I Nordiska museets Textilgalleri finns en hel del udda material, det är rörande att se hur allt material tagits tillvara. Proverna i galleriets lådor - nässelfibrer, hästtagel, svinborst för att endast nämna några - är häpnadsväckande. Eller vad sägs om den socka i kosvanstagel som bars mellan strumpan och skon vintertid för att hålla värmen?

- Det var en del av kretsloppet i de material vi hade runt omkring oss. Att vårda satt i ryggmärgen hos de flesta. Och det var inte heller endast en symbol för fattigdom, mer av en cykel för ett älskat plagg eller en använd textil, något som är värt att laga ur ett ekonomiskt perspektiv men också som ett bevis på affektionsvärde.

BÅDE ULLA-KARIN OCH KERSTIN poängterar att våra lagningar idag inte är gjorda i sammanhang av akut nöd eller för att det är det enda plagg vi äger.

- Förr var det en naturlig del i att äga ett plagg, idag handlar det om andra värden, säger Kerstin.

Som identitetshandling och som motstånd. Som ett sätt att ta tillbaka kunskap och kontroll, och för allt fler - som ett sätt att vara människa.

Hemslöjdsinventering i Fläckebo socken

1979-80 genomförde Västmanlands läns museum en hemslöjdsinventering i Fläckebo socken. En av förhoppningarna med inventeringen var att hitta spår av den tillverkning av hårgarnsvävar som noterats i landshövdingeberättelserna från 1800-talet. Där nämns "Nöthårs mattväf", "täcke af nöthår" och "nöthårswäfnader" bland annat. Mellan 1861 och 1865 skulle det bland annat ha tillverkats 20 000 alnar mattvävnad av nöthår vilket sedan såldes. Ett tjugotal gårdar som gått i arv i flera generationer besöktes under inventeringen men något belägg för avsaluvävningen gick inte att finna. Däremot användes hårgarnar även till husbehov. Kornas hår kardades tillsammans med ull för att sedan spinnas till garn. Av garnet vävdes hästtacken och mattor.

DET FINNS MER: Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands Läns museum årsskrift 1981. Lind Ditte, Hemslöjdsinventering i Fläckebo socken. s. 14-34.

Modemedvetna och rika bönder

Av Susann Leval

I Västmanlands län var bönderna tidigt modemedvetna och kvinnorna använde redan i slutet av 1700-talet klänning. Den tidiga modemedvetenheten kan förklaras med god ekonomi och närheten till Stockholm. På 1850-talet upphörde det lokalt särpräglade dräktskicket i stora delar av landet.

DET FINNS FÅ BEVARADE dräktplagg i Västmanlands län och majoriteten av dräkterna i länet är rekonstruerade. Så ser det även ut i andra län med undantag av de områden där det folkliga dräktskicket är djupt rotat, som i Dalarna, Skåne och Hälsingland.

Dräkterna kan delas in i olika typer: dokumenterad, rekonstruerad och komponerad dräkt. En dokumenterad dräkt har lokalt särpräglade dräktdelar med förebilder i bevarade gamla plagg. I Västmanlands län skapades under 1900-talet totalt femton bygdedräkter, nio kvinnliga och sex manliga. Flest bevarade originaldelar finns till de kvinnliga dräkterna från socknarna Möklinta och Västerfärnebo.

VÄSTMANLANDS LÄNS FÖRSTA bygdedräkt togs fram i Surahammar i början av 1910-talet och är ett exempel på en rekonstruerad dräkt. Det betyder att man utifrån kunskap om bygdens kultur, från fotografier eller dokumenterade plagg från grannsocknar plockade ihop delar till en dräkt. Till bygdedräkten från Surahammar, som var tänkt att bli en västmanlandsdräkt, användes det livstykke från Västerfärnebo socken som finns i Nordiska

museets samling. Söljan till sjalen och haken till kjolväskan komponerades av en ingenjör på brukets ritkontor i Surahammar.

EN KVINNLIG DRÄKT för Irsta socken togs fram i slutet av 1980-talet. Den är ett exempel på en komponerad dräkt som helt saknar förlagor. Det är med andra ord en nykonstruerad dräkt från en plats där man inte har hittat ett dokumenterat dräktskick. Till bygdedräkten i Irsta har man hämtat inspiration till dräktens broderier från mässhake och antependium i Irsta kyrka. Den senaste bygdedräkten som komponerats är en manlig dräkt från Västanfors som togs fram på 1990-talet.

Inom forskningen skiljer man på folkdräkt och bygdedräkt utifrån en mängd faktorer som tid, rum, social miljö, användning och form. Folkdräkter användes före industrialiseringen på 1870-talet och bygdedräkter menar man, är de dräkter som används efter industrialiseringen genombrott.

Folkdräkter bars tidigare enbart av allmogen och dräktskicket var lokalt utbrett. Bygdedräkter däremot används av olika sociala grupperingar. Folkdräkten

^ Livstykke, med ursprung från Vangsbro härad, Västerfärnebo i Västmanland. Det samlades in till Nordiska museet 1884 och är buret i början av 1800-talet. Foto: Bertil Wreting/Nordiska museet

innehöll många plaggdelar som användes vid olika slags tillfällen. Bygdedräkten består ofta av en uppsättning plagg och används vid enstaka tillfällen. En bygdedräkt är mer att betrakta som en uniform.

I ALLA TIDER har klädedräkten influerats av rådande mode och förändrats. Det gäller alla typer av kläder, även folkliga kläder. Modeväxlingarna har varit snabbare än man tidigare har trott.

Den stora bygdedräktsboomen nådde enligt experterna sin kulmen under första delen av 1980-talet, idag är intresset avsevärt lägre. Experterna tror inte att det ska inträffa någon ny dräktboom.

Därför är det svårare idag att få tag i dräkttyger då efterfrågan är mindre. Men hur gör jag om jag vill skaffa en dräkt? Det enklaste är att försöka få tag i en begagnad bygdedräkt. På webbplatsen Folkdräktsmarknad, www.folkdraktsmarknad.se kan du köpa, byta eller sälja bygdedräkter. På webbplatsen Sveriges Folkdräkter, www.sverigesfolkdrakter.se finns ett forum där du kan efterlysa dräkter och dräkttillbehör.

DET FINNS MER

WEBBTIPS:
Folkdräkter – Bygdedräkter. Grupp på Facebook (ca 2 400 medlemmar).
Folkdräktsmarknad, www.folkdraktsmarknad.se. Sida för dig som vill sälja, köpa eller byta folkdräkt. Grupp på Facebook (ca 4 000 medlemmar).
Hemslöjd Humaniora. Filmer om dräkter och identitet på www.youtube.com. Region Jönköpings län.
Digitalt museum. www.digitaltmuseum.se.
Fotografier på dräkter.
Nordiska museet, www.nordiskamuseet.se. Information om folklig dräktkultur – om folkdräkt, bygdedräkt och folkligt mode.
Skansen, www.skansen.se. Information om folkdräkt, skötselråd, mönster, länkar och litteraturtips.
Sveriges Folkdräkter, www.sverigefolkdrakter.se. Information om dräkter och ett diskussionsforum.
Vi som gillar folkdräkter. Grupp på Facebook med (ca 4 700 medlemmar)

^ Bygdedräkten från Möklinta socken, använd sedan 1924, är med sin kortare kjol ett exempel på att även den folkliga dräkten följde modeväxlingarna. Foto: Västmanlands läns hemslöjdsförbund/Susann Leval

Sydd i slöjden

År 1813 bildades Västmanlands läns hushållningssällskap. Under stora delar av 1800-talet arbetade de för att uppmuntra slöjd och slöjdundervisning i länet genom att bland annat erbjuda slöjdkurser för lärare och lärarinnor. År 1878 infördes träslöjd som skolämne i Sverige, men det var först 1955 som ämnet slöjd blev obligatoriskt i undervisningen. Titeln syslöjdens moder brukar i Sverige gå till Hulda Lundin, som arbetade som folkskollärarinna i Stockholm. Hon tog fram en egen pedagogik kring slöjd som kallades Lundinska kursen, Stockholmsmetoden eller Folkskolans metod. Hulda var yngre syster till modedesignern Augusta Lundin, som du kan läsa mer om i artikeln *Som man är klädd blir man hädd*.

Dräkten på bilden är ett försök till att skapa en Köpingsdräkt. Försöket gjordes av slöjdlärarinnan Tyra Tullberg som arbetade på S:t Olovsskolan i Köping. Flera flickor som deltog i hennes undervisning fick sy upp varsin Köpingsdräkt att använda på skolvslutningen 1960. Därefter försvann dräkterna för att sedan dyka upp i början av 1970-talet på second-hand butiken Brödet och fiskarna. Denna dräkt ägs idag av Västmanlands läns hemslöjdsförbund som fått den i gåva av Köpings museum. Foto: Susanne Cassé

Inte utan ett förkläde!

Av Susanne Cassé

Hur ser ditt förkläde ut? Äger du ens ett förkläde? Idag skulle nog många svara nej på den frågan, men var du kvinna och levde på 1800-talet så ägde du flera förkläden. Du hade också vetat exakt när du skulle använda vilket förkläde, och du hade troligtvis aldrig gått ut utan.

DET FINNS FYND från vikingatida kvinnogravar som vittnar om att förkläden användes redan då, men det är först under 1500-talet som förklädet blir mer vanligt hos allmogens kvinnor. Då blir det en del av den vardagliga kvinnodräkten. Männen bar förkläden som hantverkare för att skydda hud och kläder, men kvinnornas förkläden hade många fler funktioner.

FÖR ALLMOGEKVINNAN HANDLADE det inte enbart om att skydda kläderna från smuts, det handlade lika mycket om att bevara sin anständighet som kvinna. Utan ett förkläde räknades hon inte som klädd. Hon ägde flera förkläden som användes vid olika tillfällen. Vardag, fest, olika kyrkliga högtider, eller sorgdräkt, varje tillfälle krävde sitt speciella förkläde. Det skapades också skrock kring förklädet. Att möta en kvinna utan förkläde betydde otur, det kunde ge dig olika sjukdomar.

I SVERIGE ANVÄNDES också begreppet förkläde för en person som var närvarande vid mötet mellan en yngre kvinna och en yngre man, med uppgiften att se till att mötet skedde under accepterade former. Även här

handlade det om att skydda den unga kvinnans heder och anständighet, men nu med ett levande förkläde och inte enbart ett i tyg.

ALLMOGEKVINNAN FORTSATTE att bära förkläde till vardagsdräkten en bit in på 1900-talet och för skolflickor var förklädet obligatoriskt till i mitten av 1900-talet. I städerna används förklädet inom olika yrkesområden; husor, barnflickor, sjuksköterskor, serveringspersonal, alla hade de ett förkläde som en del av uniformen.

EN BILD SOM MÅNGA får när någon nämner förkläde är den av en hemmafru i mitten av 1900-talet. En kvinna som står leende i sitt kök intill någon ny hushållsapparat som gjort livet lättare att leva. Förklädet hon har på sig är inspirerat av modet i Amerika med stora mönster och volanger. Funktionen är att skydda kläderna och att vara dekorativ. Anständighetsperspektivet är helt borta.

IDAG ANVÄNDS FÖRKLÄDEN av både män och kvinnor, främst vid matlagning för att skydda kläderna från stänk. Att ta på sig ett förkläde är för många att gå in i en roll i

^ Fröken Grönkvist vid ett uthus iförd förkläde och huckle, Gränsta, Lillhärad socken. Foto: Okänd fotograf

köket, att visa att nu är det jag som bestämmer här. Det är också bra med förkläden ur miljösynpunkt. Istället för att tvätta kläderna efter matlagningen tvättar du förklädet med jämna mellanrum. Smart miljötank! Så äger du inte ett förkläde är det kanske hög tid att skaffa ett!?

^ Unga flickor med förkläden, 1890. Eventuellt pigorna på någon av gårdarna i Forsta, Kolbäck socken. Foto: Okänd fotograf

DET FINNS MER

LÄSTIPS:
Cederholm, Gerda: Till förklädets historia. Fataburen 1921.
Liby, Håkan: Kläderna gör upplänningen. Folkligt mode - traditioner och trender. Upplandsmuseet 1997
Lokrantz, Kerstin: Förklädesboken. Gamla och nya förkläden att sy själv. 1981
Petersson, Brita: Förklädets historia. Ingår i årsskrift, Kalvsviks hembygdsförening 2004, s 29-32.

Berätta om ditt förkläde

Av Jennie Schaeffer. Foto: Susanne Cassé

På Västmanlands läns museum har vi börjat arbeta med en metod som heter "tingens metod". I tingens metod utgår vi från ting för att dokumentera berättelser och skapa förståelse för olika erfarenheter och perspektiv. Varje ting bär på många berättelser och ju mer vi vet om föremålen i våra samlingar desto rikare blir förståelsen för vår historia och kulturarvet från hela Västmanland. I december 2018 bjöd vi på försök in de besökare som ville berätta om och kanske skänka ett förkläde till museet. Det blev många spännande samtal som började i förklädet men sträckte sig vidare till berättelser om samhällsklasser, familjeliv, moderskap, lust, slöjd, prestation, normer och mycket mer. Blir du nyfiken och vill ta del av alla berättelserna kan du höra av dig till Västmanlands läns museum.

Barnsköterskans förkläde

IRMA SOHLMAN BÖRJAR SIN berättelse med att visa oss andra ett foto. Hon säger att det vi ser på bilden är en barnsköterska med en liten bebis och att bebisen är Irma själv. Fotografiet är taget 1935, platsen är Stockholms skärgård. Den lilla mörka flickan som står framför, det är Irmas storsyster. Barnsköterskan på fotot med ett vitt förklädde hette Maja. Förklädena på fotot är vita med klädda knappar, för att man skulle kunna mangla dem. Irma minns hur förklädena knäpptes i ryggen och samma knappar användes för att knäppa axelbanden. Hon berättar att det var besvärligt att knäppa knapparna. Men det är ett annat starkt minne som väcks till liv av barnsköterskans förkläde. Hon minns att om någon sa ordet "Maja" då blev det så ljust i hela rummet. Maja, det vita förklädet, det var något annat! säger Irma. Och förklarar att Maja var som ett solsken för hela den lilla överklassfamiljen som hade genomgått stora svårigheter. Förklädet som storsystern bär på bilden finns kvar även om Irma har sytt om det något.

"Min mamma hade låtit sy, hette det när det var finare fruar, ett likadant förkläde och en likadan barnsköterskedräkt åt min storsyster som står på bilden."

^ Barnsköterskan Maja med förkläde 1935. Foto: Privat

Skolköksförklädet

MARIANNE SOLLANDER KOM MED flera berättelser och förkläden, bland annat ett skolköksförkläde. Det väckte minnen till liv om hur det var att komma ny till en klass. Berättelsen synliggör de normer som omgav slöjden i skolan i början av 1950-talet. Det var viktigt att nå upp till en viss standard och bli godkänd. Marianne hade tvättat förklädet och strukit det så att det skulle vara riktigt fint inför besöket på museet. Hon hade dessutom skrivit en berättelse om det som hon läste upp. Hon berättar att när hon kom till sin nya klass i årskurs fem öppnade fröken Nyström dörren när det var dags att börja lektionen. Fröken hörde sig för vad hon hade gjort i slöjden på sin gamla skola och Marianne hade sytt en slöjdpåse som hon hade med sig för att visa. Fröken kontrollerade alla sömmar och godkände dem, och berättade om att nästa uppgift var att sy ett skolköksförkläde av vitt tyg. Sedan fick Marianne tydliga instruktioner: mäta, klippa till, tre bårder skulle sys med

fällsöm, haklapp mitt fram och hängslen som syddes fast. Sen skulle det ha tygklädda metallknappar och knapphål längst ner på hängslena och i linningen. Förklädet märktes med initialer och två stora fickor syddes på. När det blev kö till trampmaskinen i slöjdsalen, där man sydde raksöm, användes väntetiden till att sticka jumprar. Det var terminens andra arbete. När förklädena var färdiga tog alla hem dem, tvättade dem och la undan dem till nästa termin. Förklädet har varit med om mycket. Marianne minns några känslsamma tillfällen i skolan när det inte gick som planerat. Till exempel minns hon att hon tappade en kastrull med säs på förklädet så det skvimpade ut över hela golvet och hon fick torka golvet och ta hem förklädet för tvätt.

”Fröken kollade alla sömmar och godkände dem.”

^ Skolköksförkläde i vitt sytt av Marianne Sollander. Förklädet finns i Västmanlands läns museum samling.

Hi-Tech förklädet

I SLUTET AV 1800-TALET BÖRjade de första symaskinerna tillverkas i Sverige och hundra år senare hade de blivit datoriserade. Inger Sundkvist berättar om ett förkläde som hon sydde på just en sådan datoriserad maskin i slutet på 1980-talet. Det blev så fint att det sedan aldrig använts. Hon gick läsåret 1987/88 på en textilutbildning i Sundsvall då hon var 41 år gammal. En uppgift var att sy ett förkläde och hon hade turen att få en av de mest moderna och datoriserade maskinerna, en utmaning! På den alldeles nya och moderna maskin som Inger fick använda kunde man sy namn och siffror, och det provade hon att göra. På förklädet har hon därför med maskinens hjälp broderat Inger Alice, 1988. Det förklädet har hon aldrig använt. - Ett sånt välarbetat förkläde det kan man väl inte använda, har jag väl antagligen tyckt, säger Inger med glimten i ögat.

”Och vi skulle gå och ställa oss vid varsin maskin, en stor sal med bara symaskiner. Och jag ställde mig också vid en. Och jag råkade få den symaskin som då var den mest moderna och datoriserade.”

^ Förkläde, sytt 1988 av Inger Sundkvist. Aldrig använt.

Arvegodset

ULLA HALLBERG HADE TAGIT med sig ett förkläde som hon ärvt efter sin farmor, Hedda Lundborg. Det är ett förkläde i bomull, varprandad och maskinsytt i början på 1900-talet med en volang, senare upplagt av Ulla för att passa hennes längd. Det här förklädet ledde oss in på ett tema i samtalet som berörde kvinnans situation och möjligheter till arbete i början på 1900-talet. Då hade inte kvinnor rösträtt ännu (den infördes 1919) och inte rätt till att tillträda vilka jobb som helst. Samhället var uppbyggt kring att mannen räknades som familjeförsörjare. En ensamstående kvinna hade begränsade möjligheter att försörja sig. Det var vanligt att hushåll i städer tog hjälp av en kringflyttande sömmerska. I veckor eller månader kunde hon få rum, mat och någon betalning mot att hon sydde familjens kläder. Det gav kvinnorna möjlighet till en viss försörjning. Ulla berättar om sin farmor att hon var en av de få kvinnor som skilde sig runt 1910. Hon hade en son född 1905, det var Ullas far. Ulla har förstått det som att farmodern var en hemsömmerska, ”en person gick runt i hemmen och tog mått på tanter och sydde”. Hon sydde lampskärmar och underkläder. Ulla tror att hon sydde korsetter. Hon var händig och som nyskild måste hon försörja sig och sin lille son även om det var svårt att hitta försörjning.

”...en person som gick runt i hemmen och tog mått på tanter och sydde”

^ Förkläde i bomull, sytt i början på 1900-talet av Hedda Lundborg.

Med tyg från Marimekko

BARBRO ANDERSSON TOG med sig lite modernare förkläden i färgsprakande tyger, bland annat från Marimekko. Några var sydda av hennes mamma som föddes 1912 i en barnrik familj utanför Sala. Några förkläden var sydda av Barbro själv. Hon berättar att hennes mamma var duktig på att sy och att hon sydde mycket åt sig själv och åt sina två barn. Barbro har själv ärvt syglädjen. Det är så roligt att sy för de här förklädena är så enkla och man kan göra lite fel utan att det märks, säger hon.

”Och sen ritade hon mönstret. Och det är ganska lätt att rita av det. För det är ju bara att lägga ut det så här och rita. På papper ritade hon då. Och sen sydde hon den där.”

^ Förkläden sydda av Mary Andersson och Barbro Andersson i tyger från Marimekko och Metsovaara, klänningsförkläden från 60- och 70-talen. Barbro hade en uppsättning förkläden både hemma i Västerås och i Norberg där hon arbetade som distriktssköterska i 35 år.

Värdinnans förkläde

VÄRDINNANS FÖRKLÄDE ÄR ett förkläde som tillverkades under 1960-talet på en vävkurs på praktiska realskolan i Västerås. I berättelsen om förklädet får vi följa med Brita Persson som arbetade som ritbiträde på Asea-Atom som det hette då. Förklädet finns numera i Västmanlands läns museum samlingar.

^ Britas förkläde är ett mörkblått midjeförkläde med lagda veck med en bård. Bården är i turkos och brunt och de färgerna går också igen i midjebandet. Det är vävt i ren bomull och i tuskaft.

Brita: 1960 så var jag ritbiträde på Asea-Atom, det som heter Westinghouse nu, på konstruktionsavdelningen. Och det var ett ganska ... vad ska jag säga? Det var ett svartvitt arbete. Det var väldigt roligt tyckte jag. Men i alla fall, jag tyckte att jag ville göra någonting annat än att bara rita de där strecken så tre gånger i veckan gick jag på en vävkurs på Praktiska realskolan, det som heter Växthuset nu och som hette Zimmermanska förut.

Jennie: Hur gammal var du då?

Brita: 17 år var jag då. Och det var på hösten, och det var tre gånger i veckan. Måndag, onsdag och fredag. Fyra timmar varje gång. Så först så var jag på Asea från före åtta på morgonen till fem på kvällen och så gick jag ner till Praktiska realskolan och så hade jag med mig mjölk och smörgås och så fick jag äta det i kapprummet. ... sen så vävde vi några stycken, kanske en 10, 15 stycken. Och den som stod för det här hette Barbro Andersson om jag minns rätt. Hon satte upp vävarna för det hade vi inte hunnit annars på den där höstterminen. Vi vävde mycket. Pläd, axelsjal, duk, löpare, tabletter, trasmatta. Och jag vävde ett kavajtyg som Hans [blivande maken] fick. En kavaj i ylle. Ljust, ljust grått ylle.

Det var en intensiv höst med många vävuppgifter. Världshändelserna 1960 letade sig in i vävsalen som blev en plats att prata om det som hände i världen.

■ DET FINNS MER

LÄSTIPS: ”Kvinnor och arbete” artikel av Ulla Wikander, professor i ekonomisk historia <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/arbete/historik/#top> Petersson, Brita. - Förklädets historia / av Brita Petersson. - 2005. - Årsskrift / Kalsviks hembygdsförening. - 1101-7201. ; 2004(36), s. 29-32 : ill. Sohlman, Irma, Bröllop 57, Kulofri Förlag, Västerås, 2016 Alla deltagare har gett sitt tillstånd till att ha sina namn och sina berättelser med i Spaning.

Brita: I alla fall så hade vi då börjat någon gång i slutet på augusti eller i början på september, jag minns särskilt ett väldigt speciellt tillfälle. Den 17 september 1960 störtade Dag Hammarskjölds flygplan. Jag ska inte säga vad det var för det är inte riktigt klarlagt tror jag, vad som hände. Och det var en stor händelse som man då pratade om och tyckte var väldigt hemsk och det kunde vi då sitta där i vävstolarna och prata med varandra om. Det var under tiden som jag vävde det här förklädet.

Förklädet har hängt med sen dess men inte blivit mycket använt på senare tid utan har legat väl förvarat. Det tog inte stor plats berättar Brita. Men under 1960-talet användes förklädet flera gånger som värdinneförkläde.

”Och så gifte vi oss -64 och då använde jag det som värdinneförkläde. Man hade det. Man hade ett lite finare förkläde när man fick besök”

Förklädet som gränsobjekt

Funktionen av tinget, i det här fallet förklädet, skapar en länk mellan olika praktikgemenskaper som kanske inte delar samma erfarenheter och har samma kunskap om tingen, till exempel mellan olika besökare, eller besökare och museipersonal. Förklädet ger ett tillfälle för olika grupper att interagera med varandra. När ett ting fungerar på det sättet kan det kallas ett gränsobjekt. Gränsobjekt kan vara allt från olika föremål till termer och koncept som skapar en länk mellan olika praktikgemenskaper.

Dräkter från Gädddeholm

Av Barbro Johansson

År 1997 såldes Gädddeholm herrgård som ägts av familjen Lewenhaupt sedan 1835. I herrgården förvarades bland annat familjens samling med dräkter och accessoarer från flera århundraden.

DRYGT TIO ÅR SENARE, våren 2010, fick Västmanlands läns museum dräkterna i gåva. Elisabeth Forsberg från Forsbo gård utanför Ransta hade tagit hand om samlingen och beslutat sig för att skänka den till museet. Elisabeth har även dokumenterat vem som ägt och burit klädesplaggen och många av accessoarerna. Till samlingen har hon bifogat ett släktträd som visar hur alla familjemedlemmarna är släkt med varandra och när de levde. Hennes dokumentation har gjort samlingen ännu mera värdefull ur kulturhistorisk synpunkt, än bara föremålen i sig själva.

ELISABETH FORSBERG ÄR DOTTER till Ebba Lewenhaupt, gift Linton och barnbarn till Elisabeth Lewenhaupt. Ätten Lewenhaupt är en av Sveriges äldsta adelsfamiljer och har grevliga anor från 1625 som tysk familjegren till den svenska ätten Leijonhufvud. De har haft egendomar på en rad olika platser i landet och har genom giftermål blivit släkt med flera andra adelsfamiljer. Familjen har funnits i närheten av det svenska hovet, exempelvis Oscar II och hans hustru drottning Sofia, och av regering, riksdag och andra myndigheter under 1800-talet och 1900-talets första hälft.

SAMLINGEN SOM SKÄNKTS omfattar 150 olika klädesplagg, varav somliga består av flera delar. I samlingen ingår plagg som använts av olika familjemedlemmar, både barn, män och kvinnor i olika situationer. Det finns en riddrätt för damsadel, en åkpäls att användas för slädfärder, uniformer av olika slag, ytterkläder, festkläder och även lite vardagskläder. Samlingen har använts av personer födda från 1791 fram till nutid. Klädesplaggen är i mycket god kondition för att vara så gamla. Efter 2010 har Elisabeth Forsberg återkommit med gåvor från sin familj, exempelvis en stor middagsduk, spetsar, sorgkläder, sin egen brudklänning och två mycket fina lapptäcken.

■ DET FINNS MER

LÄSTIPS:
Lewenhaupt Knut, Min uppväxt.
Renskrift av originalet: Elisabeth Forsberg, Västerås 2016.

^ En svart hovdräkt med gallerärmar i vitt och svart som användes under hela 1800-talet fram till 1974 då Carl XVI Gustav blivit kung. Dräkten infördes igen 1988 av drottning Silvia. Kammarherreuniformen är specialsydd till Carl-Axel Lewenhaupt. Flera i familjen Lewenhaupt har arbetat som hovdamer och kammarherrar. Foto: Lasse Fredriksson

^ Denna vita blus med spetsar använde grevinnan Elisabeth Lewenhaupt på "audiens" hos Påven Pius X i Rom i november 1907. Troligtvis var hon med när det dåvarande svenska kungaparet, Oscar II och hans hustru, besökte påven. Foto: Lasse Fredriksson

^ I samlingen finns också klänningar från senare tid som denna vita klänning med tyllkjol och paljetter. Den är troligen från 1959-1960 och har använts av Christina Louise Lewenhaupt, född de Geer (1916-2004). Foto: Lasse Fredriksson

^ På 1920-talet bar Elisabeth Lewenhaupt denna korta turkosblå klänning med spets av metalltråd. Se detaljbild på sid 22. Foto: Lasse Fredriksson

^ Knut C:sson Lewenhaupt (1886-1951), gift med Elisabeth Lewenhaupt född Beck Friis, har som pojke haft denna röda sjömanskostym. Även han tjänstgjorde som kammarherre vid det svenska hovet. Foto: Lasse Fredriksson

^ Carl-Axel och Erik Lewenhaupts syster, Ulrika (Ulla) Lewenhaupt (1856-1946), gift Hamilton har ägt denna dräkt av vitt tunt ylletyg med röda band ovanpå turnyren. Foto: Lasse Fredriksson

Som man är klädd blir man hädd

Av Göran Sundberg

ÅR 1885 FICK ETT AV DE första och största modehusen i Sverige, Augusta Lundin, i uppdrag att sy upp en så kallad reformdräkt. Dräkten hade ritats av Hanna Winge, konstnärlig ledare på Handarbetets vänner. Dåtidsens korsetter och turnyrer skulle ersättas av enklare, sobrare och mer bekväma plagg. Det var en löst hängande klänning i cheviot med sammetskantningar och en tunika med öppna sidsömmar, plagg som också broderats och prytt med allmogesmycken. Reformdräkten blev ingen hit, Augusta använde sedermera mönstret till kläder för modehusets springflickor.

AUGUSTA LUNDIN STARTADE 1867 sin syateljé vid Brunkebergstorg i Stockholm, en ateljé som vid hennes död 1919 vuxit till ett modehus som sysselsatte 200 personer. Augusta var med om att föra Sverige in i en ny modeera, till den industri vi utvecklat idag, med designer, modevisningar, annonsering och parfym. Det var under denna tid som samhället sakta började öppna sig för social rörlighet. Modeklädseln signalerade inte bara vilken klass man tillhörde utan också vart man aspirerade. Modet blev en möjlighet att handgripligen klä sig för ett vackrare, flottare och mer modernt liv.

NÄR TURNYRER OCH KORSETTER försvann ersattes de av gördlar, behåar och pushup-modeller samtidigt som man själv fick navigera mellan skönhetsideal och livsstilsval. Ståndssamhället hade förespråkat vad som anstod varje

klass, men nu blev det upp till var och en att förhålla sig till alla ofta motstridiga krav. Skulle man klä sig så frigjort som det anstod en modern kvinna eller säkra med en sedesam klädsel och riskera att verka helt efter sin tid? Påkostat och pråligt för att vara välvårdad och visa framgång? Eller nedklätt för att vara modest och solidarisk med mindre bemedlade? Alla dessa saker fluktuerade vanskligheten över tid och samhälleliga strömningar.

NÄR MODET VERKLIGEN började öppna sig för alla möjligheter i färg, material och skärningar, även för männen, resulterade osäkerheten i en ny genre hos boklådorna: stilguiderna. Som modejournalist på 1990-talet var jag med om att författa en och annan instruktion om tubsockor, val av skjortkrage och korrekt byxlängd.

Hos Augusta Lundin kunde man få hjälp av ett särskilt anställt smakråd. Hennes uppgift var ”att giva goda råd. Bemötande var och en, hög som låg ...” En personal shopper, redan för 100 år sedan. Under decennierna har vi sökt guidning i hur vi kan bli ”hädda” hos modetidningar, stilexpert som Magdalena Ribbing, och stilförebilder som förkroppsligade jämkningen av krav. Från den modernt propra Jackie Kennedy på 1960-talet via den engelska modellen Kate Moss och hennes coola vintagelook kring millenie-skiftet. För dagens unga kvinna dikterar reality-stjärnan Kim Kardashian modet i sin kurvig kroppsnära stil.

IDAG VERKAR KLÄDKODER och stilkrav ha försvunnit. Slipstväng och gymnastikskoförbud finns knappast kvar någonstans. Morgonrusningen i varje svensk stad visar trots det att konformiteten fortfarande är stor, kanske större än någonsin. Det är en mörcklätt sober och praktiskt dressad arbetsstyrka som hastar till kontor över hela landet. Precis som korsetten har internaliserats till timmar på gymmet, för såväl män som kvinnor, har stilpåbuden omvandlats till egenansvar. Att döma av anspråkslösheten i dagens klädsel satsar vi på riskminimering.

Vi riskerar fortfarande att bli bedömda efter hur vi ser ut, också av oss själva. Alla vet hur mycket mer kompetenta vi kan känna oss när vi lagt omsorg vid klädseln. Hur befriande det är att hitta sin rätta nivå av moderiktighet och properhet. Vi lever upp till den roll som vi väljer och klär oss för.

Oscar Wilde skrev i boken Dorian Grays porträtt att det bara är ytliga personer som inte dömer efter utseendet. Och kanske är det bättre att döma sig själv, att staka ut sin egen plats i livet, än utgå från att omvärlden ska göra det.

> Den rosa klänningen här liksom den lila klänningen på föregående uppslag är designade av Augusta Lundin (1840-1919). Man kan se hur kläderna förändrades från cirka 1880 (rosa klänning) till cirka 1910 (lila klänning) när det gäller val av tyg, snitt och bekvämlighet. Dräkterna ingår i samlingen från Gäddeholm och har burits av Ewa Lewenhaupt (1858-1940). Foto: Lasse Fredriksson

> Den Silénska skruden, komponerad av Anna-Lisa Odelqvist-Kruse år 1968. Foto: Åke Paulsson, Västerås stift

Guldåldern

Av Ellen Holtermann Wiig

Den kyrkliga textilkonsten från 1900-talet är en av våra rikaste konstskatter, både i kvalitet och kvantitet. Två stora textilateljéer och en rad mindre ateljéer och fristående konstnärer producerade textilier av hög kvalitet till Sveriges kyrkor. Samtliga kyrkor i Västmanland, från de medeltida till de moderna, har textilier från denna period.

DET VAR EN GULDÅLDER för kyrklig textilkonst och den kom till som en följd av flera parallella strömningar. En viktig bakgrund är det generella intresset för och uppskattningen av den svenska textila slöjden, som växte fram under 1800-talets senare del. Fram till 1900-talet hade utländska material, tekniker och motiv präglat kyrktextilierna i Sverige. Många verk var tillverkade i utlandet och importerade hit. Under 1900-talet blev det allt vanligare med svenska material, som lin och till och med vadmal, och svenska tekniker som dubbelväv och snärjteknik. Konstnärer som Märtha Gahn och Ingeborg Wettergren utvecklade en rik mönsterskatt från den svenska floran.

1900-talet var också en guldålder för kyrkobyggnande och kyrkorestaureringar. De nya stadsdelarna som tillkom under efterkrigstiden fick nya kyrkor. De äldre kyrkorna genomgick stora, omfattande restaureringar under samma period. Både vid nybyggnation och restaurering fanns ett behov av en ny textil gestaltning i kyrkorna.

TVÅ STORA ATELJÉER BILDADES i Stockholm under 1900-talets början, med syfte att tillverka kyrkliga textilier. Den äldsta, Licism, bildades 1904 av Agnes Branting. Hon hade dessförinnan varit direktör för Handarbetets

vänner i flera år. Den andra ateljén, Libraria, bildades 1916 under ledning av Agda Österberg. Båda företagen anställde många skickliga konstnärer och hantverkare för att möta kyrkornas behov av nya textilier.

ANNA-LISA ODELQVIST-KRUSE VAR kanske den mest produktiva konstnären av kyrkliga textilier i Sverige. Hon var anställd vid Licism mellan 1948 och 1952, då hon gick över till Libraria. Hon blev konstnärlig ledare för Libraria 1954 och verkställande direktör 1969. Under sin tid vid Libraria komponerade hon den Silénska skruden år 1968. Skruden, som består av en korkåpa och en mitra, tillverkades för Sven Silén, biskop i Västerås stift 1962-1975. Den är vävd i tvinnat silke och kamgarn i olika blåa nyanser, som mörknar neråt golvet och ljusnar uppåt axelpartiet.

DET FANNS ÄVEN SMÅ ATELJÉER och fristående textilkonstnärer som arbetade med kyrklig textilkonst. Namnkunniga Märta Måås-Fjetterström tillverkade flera antependier till kyrkor i Skåne. I Västmanland fanns Rut Eriksson, vävlärarinnan som drev den populära butiken Handaslöjd. Bland hennes alster finns till exempel en korkåpa, formgiven 1989 till Säby kyrka.

MÄRTHA GAHN

Född 1891 i Fellingsbro, död 1973. Målare och textilkonstnär. Konstnärlig ledare för Svensk Hemslöjd mellan 1917 och 1933, ledde därefter utbildningen vid Handarbetets vänner innan hon 1935 blev chef för Libraria AB. Gjorde mönster inspirerade av svensk allmogekonst.

INGEBORG WETTERGREN

Född 1878 i Arboga, död 1960 i Stockholm. Målare och textilkonstnär. Jobbade vid Libraria AB sedan dess bildande. Kompositionerna är främst landskap och blomstermotiv. Hon har utfört textilier för många kyrkor i Västmanland, bland andra Västerås domkyrka, S:t Nikolai kyrka i Arboga och Kung Karls kyrka i Kungsör.

AGNES BRANTING

Född 1862 i Nysund, Örebro, död 1930 i Stockholm. Författare och textilkonstnär, föregångskvinna för utvecklingen av kyrklig textilkonst. Direktör för Handarbetets vänner mellan 1891 och 1904. Grundade Licum 1904 och ledde verksamheten fram till sin död. Spelade en avgörande roll för återinförandet av de liturgiska färgerna i Svenska kyrkan.

AGDA ÖSTERBERG

Född 1891 i Stockholm, död 1987. Målare och textilkonstnär. Var mönsterritare hos Handarbetets vänner innan hon blev chef och konstnärlig ledare för Libraria AB. Öppnade egen ateljé 1933. Var känd för sina kraftfulla mönster och starka färger.

ANNA-LISA ODELQVIST-KRUSE

Född 1925 i Stockholm, död 2000 i Lidingö. Började sin karriär vid Licum, blev senare konstnärlig ledare och direktör för Libraria. En av Sveriges flitigaste textilkonstnärer med en mängd viktiga verk. Gjorde bland annat sju biskopsskrudar, varav Silénska skruden i Västerås är en.

MÄRTA MÅÅS-FJETTERSTRÖM

Född 1873 i Kimstad, Östergötland, död 1941 i Båstad. Vår mest kända textilkonstnär. Gjorde flera textilier för kyrkor, främst i Skåne, men är mest känd för sina profana verk. Finns idag representerad på museer över hela världen.

RUT ERIKSSON

Född 1904 i Dingtuna, död 1992 i Dingtuna. Vävlärare och konstnär, innehavare av butiken Handaslöjd i Västerås. Gjorde mattan ”Västerås” med motiv från staden till Västeråsutställningen 1929.

^ Irsta kyrka äger två förnämliga textilier komponerade av Agda Österberg, detta vita antependium från 1945 och en vit mässhake utförd två år senare. Foto: Ann Österberg

Hon kallades Gobeläng

Konstväverskan Mathilda Carlsson

Av Ingrid Mörnänge

En marsdag 1862 föddes en flicka i gården Näsby i Dingtuna. Modern Johanna Gustava var redan märkt av många födslar och denna blev hennes sista. Två år senare dog hon från sin make Carl Danielsson och de sex barnen. Den yngsta dottern blev långt senare omtalad som Gobeläng på bygden. Det är om henne detta handlar, konstväverskan Mathilda Carlsson.

ÅR 1869 STARTADE en slöjdskola för flickor i Dingtuna. Antagligen var det där, i den vanliga skolan och i hemmet som grunderna till Mathildas gärning som konstväverska lades. Mathildas äldre systrar gifte sig och lämnade Näsby. Hennes öde skulle kunnat bli som piga åt sin far, änkemannen. Carl Danielsson hade varit rusthållare och hållit torp och häst åt soldater. Han var dessutom sexman, en viktig kyrklig förtroendepost. Kanske hans öknamn ”Påven” kommit därifrån.

MATHILDA LÄMNADE DINGTUNA 1885 för en tjänst som piga hos ingenjör Carl Robert Lamm på Ludvigsberg i Stockholm. Hon var tjugotre år fyllda och det hade kommit en lag som sade att en ogift kvinna blir myndig vid tjuogoett års ålder. Likt många andra kvinnor med ambitioner på

den här tiden förblev Mathilda ogift. Ingenjör Lamm var en av den tidens stora konstsamlare. I hemmet fanns ett galleri med konstskatter från när och fjärran. I denna miljö vistades hon några år och efter en kort sejour i Dingtuna i samband med faderns bortgång återvände hon till Stockholm, nu med adress Drottninggatan.

DÄREFTER STUDERADE MATHILDA vid Tekniska Skolan och Handarbetets vänner. Sina kunskaper använde hon till att bedriva undervisning i hemmet där hon också hade sin ateljé. Hon annonserade efter elever i stadens tidningar. Mathilda bodde på flera adresser under sin stockholmstid, den sista var på Kommendörsgatan på Östermalm.

^ Mathilda Carlsson poserar för en fotograf vid sin 60-årsdag i hemmet i Dingtuna. Hon är omgiven av blommor och vackra textilier. Foto: Privat

VID VÄRLDSUTSTÄLLNINGEN I STOCKHOLM 1897 var hon representerad och hon omtalades i den gedigna utställningskatalogen. Mathilda fick stipendium och reste till Paris för att studera vävning och lagning av gobelänger under några månader vid La Manufacture des Gobelins. Hon vistades i Paris över sekelskiftet 1900. Det var naturligtvis när hon berättade om denna tid som hon fick sitt ökenamn Gobeläng i Dingtuna långt senare.

MATHILDAS VERK ÅTERFINNS IDAG mestadels arkiverade på museer. Hon skänkte påpassligt några verk till Nordiska museet och till Västmanlands läns museum. Några år i början av 1900-talet arbetade hon för Kungliga Slottet och i Husgerådskammaren finns arbeten efter henne. I Dingtuna kyrka finns ett vackert kalkkläde som hon

skänkte i samband med sin 60-årsdag 1922. Då hade hon återvänt till Dingtuna efter närmare trettio år i huvudstaden. Altarbrunet i Dingtuna kyrkas sakristia bär signaturen MC och året 1934. Dingtuna-Lillhärad Sockengille har en mindre samling efter Mathilda i sitt arkiv.

ÅR 1938 AVLED MATHILDA i sitt hem i Lospånga. Boupteckningen efter henne talar sitt tydliga språk. Hon var en kunnig och förtjänstfull konstväverska. Många arbeten hade hon givetvis sålt, de var ofta beställningsverk. Men mycket fanns också kvar i hennes ägo. Mathilda var vid sin död en för den tiden förmögen kvinna. Närmast att ärva henne var syskonbarnen Andersson i Lospånga. I boken ”Dingtuna socken genom århundraden” berättar Rut

Eriksson om att ”Boutredningsmannen sade till de 15-20 damer som var samlade att de fick lösa vad de ville. Ingen reste sig, ingen tycktes ha det minsta intresse för hennes vackra arbeten

– då höll jag mitt första brandtal. Förklarade för släktingarna Mathildas skicklighet och hur värdefulla dessa arbeten var. Då var det väl en och annan som gick fram och tog någon sak...” Eftervärlden har Rut Eriksson att tacka för mycket, inte minst hennes insats vid fördelningen av arvet efter Mathilda.

^ Mathilda skänkte några av sina alster till museer. Denna väv finns på Västmanlands läns museum. Foto: Susanne Cassé

^ Mathilda arbetade för husgerådskammaren och gjorde utbytesdelar till den 1700-talstapet som finns i Don Quijotesalongen på Kungliga slottet i Stockholm. På bilden syns en del av en väv med Mathildas signatur. Foto: Ingrid Mörnänge

Ingrid Mörnänge berättar: Släktskapet är avlägset, min Mathilda som jag börjat kalla henne, var faster till min svärfars mor. Det var efter en begravning i familjen 2012 som jag fick ta del av familjefoton. Där upptäckte jag en vacker ung dam i långa kjolar. ”Det är hon, konstväverskan. Hennes grav finns på Dingtuna kyrkogård,” säger släktingen. Det är lätt att väcka mitt intresse, men det dröjde till försommaren 2013 innan jag aktivt började följa Mathilda i spåren. Jag sökte bland stenarna på kyrkogården men lyckades inte hitta hennes grav. Kyrkorådets dåvarande ordförande Sten Sjöberg visade mig graven. Den blev konserverad sommaren 2012 och består av en inhägnad, ståtlig familjegrav med järnstaket och konstfullt krattat grus. Den är klassad som kulturminne. Texten på sockeln är svart och i det närmaste oläslig. Den har säkerligen en gång varit gulförgylld. Efter Mathildas namn och data står orden: ”Bed och arbeta. Gud giver lönen.”

EFTERLYSNING:

Har du ett verk av Mathilda Carlsson? Meddela gärna redaktionen.

Jädersmattor

Av Merit Åhs Janbrink

Mary Reuterswärd (1894-1975) har gått till historien som Sveriges första kvinnliga kommunalfullmäktigeordförande. Hennes mattor, som såldes vidare av Svenskt Tenn, är dock inte lika väl ihågkomna.

DET VAR UNDER 1930-TALETS arbetslöshet som Mary Reuterswärd beslutade sig för att göra något för att skapa arbetstillfällen för traktens unga kvinnor. I en småskalig vävindustri på Jäders bruk, där hennes make var disponent, lät hon tillverka så kallade Jädersmattor. Mattorna bar Marys egen design, och materialet var pappersbruksfilt. Hon köpte in järnvägslander till en billig penning. När yllefilten tvättats i bykhuset färgades den av Mary själv, lades därefter på tork och revs till sist i remsor. Maken hjälpte henne att sätta upp fyra meter breda vävstolar där tre personer kunde väva sida vid sida. Även döttrarna involverades. Klockan sju kom "flickorna" till arbetet. Då hade Mary själv varit igång sedan fyratiden för att förbereda allt.

Jädersmattorna såldes vidare av Svenskt Tenn. Grundaren, Estrid Eriksson lär ha tyckt mycket om dem. År 1933 visades Jädersmattorna upp i utställningen "A Century of Progress" i Chicago. År 1935 uppfördes Sveriges första kollektivhus på John Ericssonsgatan i Stockholm. I en utställning, arrangerad av Svenska slöjdföreningen samma år, visades åtta av husets lägenheter upp. Den första lägenheten hade möblerats av Svenskt Tenn med en premiäraktis vid Dramaten som fiktiv hyresgäst. Till golvet föreslogs Jädersmattor i storlekarna 2 X 0,85 m (för 51 kr) och 1,4 X 1,7 m för (61:75 kr). Jädersmattorna visades också upp i hantverks- och industrihallen vid den stora Arboga-utställningen 1935.

När tillgången till pappersbruksfilt så småningom sinade upphörde vävindustrin vid Jäders bruk. Flickorna fick i stäl-

let arbete vid Albin Rapps konfektionsfabrik. Mary Reuterswärd's samhällsengagemang slutade dock inte där. År 1938 blev hon Sveriges första kvinnliga kommunalfullmäktigeordförande. Hon var också ordförande i landsförsamlingens syförening, kårchef i Arbogaortens lottaförbund och ordförande i Hembygdsföreningen Arboga Minne.

Hon flyttade från Jäders bruk till Drottningholm 1948, då hennes make blev slottsfogde där. Marys dotterdotter Anna Hedborg minns sin mormor som en härlig person, rekorderlig och kompetent med stort socialt rättvisepatos: "Hon var en tuff dam i vissa lägen, men framför allt medkännande." Anna Hedborg, själv tidigare sjukförsäkringsminister, beskriver sig själv som i högsta grad sin mormors barnbarn. I sin ungdom fick hon ta över en Jädersmatta av sin mor. Trots att mattan redan då var sliten och sedan dess har "försvunnit ur ruljangsen" minns hon fortfarande dess trasmattliknande struktur och dess vackra, mörkt mossgröna färg.

DET FINNS MER

LÄSTIPS:

Haglund, Ann-Cathrine. "Mary Reuterswärd – Västmanlands Fröja". I *Moderata kvinnor i stad och kommun efter 1909*, Ann-Cathrine Haglund och Ann-Marie Peterson (red.), 167-179. Stockholm: Sällskapet för Moderata Kvinnors Historia, 2009.

^ Arboga Lottakår på besök hos Reuterswärd på Jäders bruk 1942 (Mary Reuterswärd i främre raden näst längst till höger). Foto: Okänd. Arboga Museums fotoarkiv

^ Interiör med möbler från Svenskt Tenn. Lägenheten visades upp i en utställning 1935 i kollektivhuset på John Ericssonsgatan, Stockholm. På golvet låg bland annat två Jädersmattor. Foto: Svenskt Tenn Arkiv och samlingar

På tapeten i Tibble

Av Bengt Wallén

I ALLA TIDER HAR DET ODLATS lin för husbehov på Tibble gård. Den unga hustrun Brita tog vid efter tidigare husmödrars arbete med linberedning och med vävstolens hjälp skapade hon fina linnealster. De lakan, dukar och gardiner som Brita vävt har uppskattats på flera olika hantverksutställningar i Västmanland.

ÅR 1924 FIRADE SALA sitt 300-årsjubileum som stad. Ett av inslagen var en omfattande jubileumsutställning för hemslöjd, hantverk, industri och trädgård. Utställningen, som ägde rum i Samskolan, besöktes av kung Gustav V. Västmanlands läns hemslöjdsförening deltog med hemslöjdschefen Olga Anderzon som ansvarig. Föreningen presenterade 6 000 inlämnade föremål och hade tio rum och två stora korridorer till sin utställning. Brita Wässman från Badelunda deltog med ett antal linnevävnader. Efter bedömningen av alla inlämnade slöjdalster fick Brita Wässman ta emot ett av de 36 hedersprisen i form av ett vackert diplom.

PÅ ANDRA VÅNINGEN i mangårdsbyggnaden i Tibble, uppförd 1833, fanns ett par rum bevarade i ursprungligt skick och med gamla tapeter. Rummen var också fyllda av möbler från den tiden. Inför Britas 75-årsdag 1963, planerade att renovera ett av rummen på övervåningen. Brita kontaktade sin vän, textilkonstnärinnan Rut Eriksson i Västerås, för att få råd om vad hon skulle göra med de 130 år gamla tapeterna i rummet. Rut Eriksson föreslog att Brita själv skulle väva tapeter i linne istället för att köpa nya papperstapeter. Brita fick hjälp av Rut med att hitta

färger och mönster, som skulle harmoniera med de gamla tapeterna i de övriga rummen på övervåningen. Brita och Karl fick glädja sig åt att de vid slutet av 1960-talet kunde fira sina respektive åttioårsdagar i det vackra rummet med linnetapeterna. Karl gick bort 1968 och Brita 1969.

Än idag är linnetapeterna, som minner om Britas skickliga vävningsteknik, lika fina och färgstarka.

Brita Eklund föddes år 1888 och växte upp på gården Valla i Björksta med föräldrarna Johan August och Wilhelmina samt fem yngre syskon. Hon fick tidigt delta i arbetet på gården, såväl i köket som på fälten. I mor Wilhelminas släkt fanns genuina hantverkstraditioner och Brita fick i unga år lära sig att väva dukar, gardiner och även tyger till familjens kläder. Tjugoföråriga Brita studerade på Tärna åren 1908-1909 och fick då vidareutveckla sitt kunnande i sömnad och vävning. Där träffade hon sin tillkommande, den jämnåriga blivande bonden och spelmannen Karl Wässman från Tibble i Badelunda. Karl kom i unga år till sina morföräldrar Karl Johan och Wilhelmina Tibblin i Tibble och växte upp på släktgården med anor från 1500-talet. Bröllopet mellan Karl och Brita stod i Björksta kyrka hösten 1912 med kyrkoherde Nyman som vigselförrättare. När morfar Karl Johan Tibblin avled 1913 kunde Karl och Brita ta över släktgården.

^ Den hemvävda linnetapeten pryder sin plats i rummet i Tibble. Foto: Bengt Wallén

^ Familjen Wässman framför mangårdsbyggnaden i Tibble. Foto: Privat

^ Britas hedersdiplom från utställningen i Sala 1924. Foto: Bengt Wallén

^ Karta över Kättsta från 1791. Området märkt 106 anges i kartbeskrivningen som fabriktomten. Foto: Lantmäteristyrelsens arkiv

Linnemästarna

Av Ann Österberg

År 1738 startade en linnefabrik vid Kättsta gård i Harakers socken. Tillverkningen kom att hålla på i trettio år och som mest sysselsätta drygt 100 personer. Idag finns det delar av en stengrund kvar på platsen.

TILLVERKNINGEN VID LINNEFABRIKEN är väl dokumenterad genom brev och rapporter som ägaren, Abraham Hedman, regelbundet skickade till Manufakturkontoret. I Riksarkivet finns också en bok med tygprover från 1740-talet. Där återfinns tio tygprover från Kättsta vilka ger en bild av produktionen. Ett fåtal hela textilier finns bevarade i landets museer.

Abraham Hedman, som gifte sig till Kättsta, var en kontroversiell person med en stark uppfinnarådra och politiska ambitioner. Han tillverkade bland annat en spinnrock med vilken en person kunde spinna två trådar samtidigt.

HARAKERS SOCKEN VAR DÅ som nu en utpräglad jordbrukssocken även om Svanå bruk fanns inom socknens gränser. Var hittade Hedman arbetskraft som hade kunskap om vävning? I hemmen i Haraker kunde man bereda ull och lin till tråd och väva tyg av den. Däremot var det inte den enklare "allmogeväven" som efterfrågades utan tunna, färgade, exklusiva tyger. Det anses allmänt att kunskapen kom med mästare som utbildats i Tyskland. Redan 1738, samma år som fabriken startade, skickade Hedman sin bästa spinnerska till Finland för att lära ut konsten att spinna två trådar på en gång. Den skickliga spinnerskan hette Elisabet Forssell, var 17 år gammal och född i Hagby i Harakers socken.

Elisabeth Stawenow-Hidemark har studerat handlingarna Hedman skickat till Manufakturkontoret. Hon har kunnat konstatera att det år 1742 fanns en linnevärmästare

och en tryck- och färgmästare på Kättsta, båda med tyskt ursprung. Där fanns också tre tyska samt fyra svenska gesäller och elva svenska lärlingar. I en rapport som avgavs ett par år senare nämns nio tyska gesäller. Då noteras också att alla spinnerskor och linnearbeterskor är svenska.

EN TITT I HUSFÖRHÖRSLÄNGDERNA från tiden ger lite mer information. I den bok som omfattar tiden 1718-1760 finns Kättsta Manufaktur med som en egen rubrik från omkring 1740. Prästen har inte bemödat sig om att anteckna vare sig födelseår eller födelseort för arbetarna men där finns 92 namn varav två är mästare, tio är vävargesäller och 40 spinnerskor. Här finns efternamn som Welisker, Heitz, Litke och Gluck, alla bland gesällerna. Färgarmästaren hette Sven Witström och linnevärmästaren Johan Hertell.

VID DEN TIDEN (1744) var det 22 vävstolar igång där det vävdes fina lärfter. På en stol vävdes gardinväv och tio stolar användes för holländska bolstervar i spetskyptert. Det vävdes också lite bomullstyg samt linneplysch och linnekaffa.

I SLUTET AV SAMMA husförhörslängd finns en uppräknig av arbetarna vid fabriken som verkar vara skriven runt 1755-60. Den är något mer detaljerad än den tidigare. Där finns två personer som anges vara födda i Tyskland. Det är Christophus Litke från Brandenburg och Caspar Welisker från Westfalen. Där finns också en Anders Hallander som

var född i Nyland, Finland. Övriga orter som nämns är Falun, Nyköping, Västerås, Norberg, Skultuna, Fernbo, Simtuna med flera. För flertalet personer finns ingen anteckning alls, förmodligen är de från socknen.

EN GENOMGÅNG AV FÖDELSEBOK och vigselbok visar att många både gifter sig och får barn på Kättsta Manu-
factorie. Tillvandrade gesäller och lärlingar gifter sig med lokala flickor, flera av dem redan anställda på Kättsta. Mellan 1740 och 1745 blir det elva vigslar och det föds tjugotalet barn på fabriken. Vi kan vara ganska säkra på att det innebär att personerna ifråga bodde i fabriken i Kättsta.

SOM SVAR PÅ FRÅGAN OM varifrån arbetarna kom kan jag konstatera att Abraham Hedman anställde ett fåtal tyska mästare. Det är inte orimligt att anta att de hade några gesäller med sig när de kom. Mästarna avlöste varandra och fler gesäller anställdes men allt fler av dem var av svenskt ursprung. År 1763 fanns det två tysklandsfödda personer kvar. En tredje, linnevärgesällen Gottlieb Heitz, var född i Sverige 1738 och son till en linnevärgesäll på Kättsta med tyskt ursprung. 1763 flyttade han med hustru och barn till Floors linnefabrik i Hälsingland.

KYRKBÖCKERNA GER IBLAND överraskande fylliga porträtt av enskilda personer. En av dem var Eva Michaelsdotter som föddes 1687 i Padeborn i Westfalen. Hon växte upp i en katolsk familj och gifte sig sent med den tjugo år yngre Caspar Welisker. Paret fick inga barn. Efter sex år som gifta genomförde de ”en mödosam flyttning till Sverige” och Floors linnefabrik i Hälsingland. Fem år senare flyttade de vidare till Kättsta där Caspar blev linnevärgesäll. Eva dog, 70 år gammal och begravdes i Haraker den 17 april 1757. I dödboken ägnar prästen två och en halv sida åt att berätta om Eva och ”En vandring som nogsamtt satt egta makars trohet och kärlek uppå prövning”. Eva konverterade till den Evangelisk Lutherska tron 1753 något som prästen beskriver mångordigt. Tre år efter Evas död, 1760 erkände Caspar Welisker att han var far till ett oäkta barn som fötts på Kättsta. Modern hette Maria Ruth, arbetade som spinnerska och var född i Romfartuna. Sonen Caspar dog 1763. Då gav sig Caspar Welisker av till Västerås. Där bodde han vid Stora Gatan väster om ån, till den 28 november 1769 då han dog i lungsot, 55 år gammal.

KÄTTSTA LINNEFABRIK ARRENDERADES ut till Hedmans son, Carl Gustav Hedman, år 1759. Han flyttade det lilla som var kvar av tillverkningen till Fröbbenbo 1763 och två år senare lades fabriken ner.

^ I Harakers bygdegård hänger en inramad del av en linneväv från Kättsta Linneväveri. Enligt uppgift skall den ha varit en del av en gångmatta. Foto: Susanne Cassé

^ Än finns en rad grundstenar från det som en gång var Kättsta linnefabrik. Foto: Lasse Fredriksson

DET FINNS MER

LÄSTIPS:
Stavenow-Hidemark Elisabeth. Linnefabriken vid Kättsta. Västmanlands Fornminnesförenings årsbok 64 1986 sid. 12-28
Nyberg Klas, Stavenow-Hidemark Elisabeth, Från kläde till silkesflor: Textilprover från 1700-talets svenska fabriker. 2015.
Bedoire Fredric, Mösspolitikern och manufakturisten Abraham Hedman och hans släkt. Personhistorisk tidskrift 1968-69.

Syfabrikerna

Av Martin Hedén och Inger Orre

När skråväsendet avvecklades 1846 öppnade sig möjligheten för ensamstående kvinnor att försörja sig på att sy kläder. Vid förra sekelskiftet växte därför konfektionsindustrin, också i Västmanland. Här har gjorts hattar, byxor, knappar, triåer, kappor, jeans, väskor, sängtäcken, barnkläder och yrkeskläder. För att inte nämna regnrockar, fritidsplagg och flanelpyjamasar.

Konfektion och mode, funktion men också flärd. En värld av ensamstående mödrar utan barnpassning, en värld av ackord och förslitningsskador. Men det var också en värld av mannekänger och modedirektriser, och av flygvärdinnor i allt kortare kjolar.

I mitten av 1970-talet, samtidigt som det motionerades i riksdagen om förstatligande av de stora konfektionsindustrierna, brakade allt samman. Det vill säga, allt utom Slitman i Sala, som varit med från starten. Här fortsatte de att falla i 15 år till.

SJÖMANS TEXTIL A.B.

Till fria handelns båtad
står en textilfabrik
med surrande maskiner
till sprittande musik.

^ Sjömans Textil i Västerås var mån om att framställa sig som en underbar arbetsplats. Grammofonmusik under arbetet var något som framhölls i både artiklar och annonser.

Slitman och Sjöman

1905, på kvällen den 3 augusti, hostar Anna Elisabeth Larsson en sista gång. I likhet med många ogifta sömmerskor dör hon ung, bara 32 år gammal. Tuberkulosen tar henne.

SEDAN 20 ÅR FINNS Coop Extra i Slitmans gamla lokaler i Sala. Där säljs mest mat förstås men vid kassan finns också kalsonger från Kina och strumpor från Portugal.

År 1905 arbetade 20 000 svenskar med sömnad. De stod längst ned i en entreprenöriell hackordning, "Svettningssystemet" kallades det. Genom facklig anslutning och bildandet av produktionskooperativ gjordes försök till förändring.

1937 TOG KF ÖVER Syfabriken Linnea. Sju år senare flyttade den från Stockholm till Sala. Då hade fabriken döpts om till Slitman. En av de första storsäljarna var Monty-dressen, en efterapning av general Montgomerys uniform. Den var sandfärgad och hade vita knappar av ben. Senare kom blåkläderna att dominera produktionen. En dubbel-söm från Slitman höll för 85 kilos belastning.

KOOPERATIONENS SATSNING med Slitman i Sala 1944 möttes av Hakonbolaget, sedermera Ica, i Västerås. De startade Sjömans Textil samma år. Fabriken inrymdes till en början i Flodins bränneri där det tidigare funnits både ullspinneri, ångfärgeri och trikåfabrik. Senare flyttade tillverkningen till Oxbacken. Bland produkterna fanns pyjamasar, städrockar och arbetskläder för Ica-personal.

SJÖMANS SYSSELSATTE ETT 100-TAL sömmerskor i fabriken och omkring 40 hemsömmerskor. Slitman, som hade flera fabriker runt om i landet, sysselsatte mellan 150 och 250 arbetare i Sala. Båda industrierna lanserade sig som företag i modernitetens absoluta framkant. På Sjömans laddades den halvautomatiska grammofonen fyra gånger per dag med elva skivor. På Slitman investerade man i ett helautomatiskt transportsystem och så småningom också i robotar. På båda ställena pressades arbetstakten upp av ackordet.

LÄNGE SÅG DET UT SOM om Slitman skulle klara sig helskinnat ur teko-krisen. De utbildade, nyanställda, utvecklade sortimentet och moderniserade. En del produktion lade företaget ut på legotillverkning i Finland. När arbetskläderna sålde sämre ökade efterfrågan på fritidskläder och vice versa. Dödsstöten kom samtidigt som kooperationen själv började importera billiga kläder, sydda bland annat i Baltikum. Slitman såldes 1989 och la ned 1992. Tillverkningen togs över av Samhall och flyttades till Norrbotten. Nu är den inte kvar där heller. Men nånstans sitter fortfarande sömmerskor. Och hostar.

^ En fruktansvärd hets. Det är förnedrande att behöva tjata och kämpa om enstaka ören berättade sömmerskorna som hade en genomsnittslön på 13,50 kr. Från en artikel i VLT den 17 augusti 1973. Foto: Coje Larsson, VLT

Bevell

Sommaren 1962 förbereder Sovjet och USA nya kärnvapenprov och till hösten ska Kuba-krisen brisera. Men svensk konfektionsindustri bekymrar sig mer om den ökande konkurrensen från utlandet. Insikten växer: det räcker inte att få sömmerskorna att sy snabbare. Nej, kvinnor måste vilja köpa ny kappa, inte för att den gamla är sliten utan för att den är omodern.

BEVELL AB I SURAHAMMAR och Västerås satsade på reklam, och kampanjerna gav resultat. I augusti 1962 gick maskinerna för fullt. Direktör Kjellnäs såg ljus på framtiden: 40 nyanställda sömmerskor och planer för ytterligare 50. Det hade gått drygt ett decennium sedan Folke Kjellnäs dök upp i Sura och tog över Dihnakläder och fem år sedan AB Bevell flyttade in i nybyggda Hantverkshuset vid Östra Ringvägen i Västerås.

DIHNAKLÄDER, SOM STARTADES i Surahammar 1949, hade experimenterat med det nya supermaterialet nylon, men den nye ägaren övergav de försöken. I stället effektiviserades produktionen och Vestmanlands läns tidning skrev lyriskt om fabriken som då, 1951, hade 103 anställda: "Tempoarbetet firar här triumfer och tack vare detta flyter produktionen fram på ett för lekmannen förtrollande sätt."

TIO ÅR SENARE handlade det inte längre om att erbjuda gabardin- och poplinkappor i blått eller brunt. På en helsida i DN poserade tre mannekänger framför ett Air France-plan: unga damer erbjöds drömjobb inklusive Paris-vistelse som idégivare till Bewells kommande höstkollektion.

1960-TALET BLEV GULDÅLDERN för länets konfektionsindustri. Ledande var Bevell, som skapade kappor i "jetstil" eller med "scarfkrage" i färger som markasit-grått, aubergine eller mossgrönt. Firmans modedirektis Elinor Bartholdzon vann flera gånger Oscarina-priset, modebranschens motsvarighet till filmbranschens Oscar. Självlklart var det Bevell som fick uppdraget att sy, när SAS skulle göra nya

uniformer till sina flygvärdinnor. Designen gjorde däremot först modehuset Carvin och därefter Dior.

INGEN KRASCHLANDNING PRECIS men runt 1970 började hoppet dala, åtminstone på Bevell i Sura. De 103 som var anställda 1951 blev successivt färre allteftersom företaget satsade i Västerås. 1971 lades fabriken i Surahammar ned. Ledningen fortsatte dock hävda att företaget gick bra: det var just framgångarna som motiverade nedläggningen.

SOMMAREN 1973 VAR sista gången Bevell AB förekom i en optimistisk VLT-artikel: 325 plagg per dag på löpande band! Bara ett par sömmar per sömmerska! Tre veckor senare vittnade anställda om en förnedrande ackordshets. De kunde inte lämna maskinen, inte ens tappa saxen. Produktionschefen var kallsinnig: sömmerskorna blev inte alls trötta, de arbetade i "skön och behaglig" rytm.

Efter 26 års drift upphörde Bevell AB 1976. Samtliga kvarvarande 92 varslades om uppsägning. Några återupplivningsförsök gjordes men sedan var det definitivt slutsytt i hantverkshuset. Nu serveras asiatiskt i västeråslokalerna och surahammarsfabriken är riven.

v När Dior kom med sin turkos vinteruniform var en del flygvärdinnor missnöjda, eftersom de ansåg att den fick dem att se alltför bleka ut. Foto: SAS

Om bruk och återbruk

Av Eva Svensson

Det återvunna plagget utsågs av Handels utredningsinstitut till årets julklapp 2018. Hit räknas både kläder av återvunnet material och second hand-plagg. Vi kan kalla det tidsanda, trend, inne, mode eller fluga. Jag vill kalla det ett uppvaknande eller en nödvändighet.

DE SENASTE 50 ÅREN har vi mer och mer gått mot att inte laga våra kläder och hemtextilier. Det har bland annat berott på att vi har haft en snabbare och snabbare modeväxling, det är inte ovanligt med en ny klädkollektion var tredje månad. Kläder och textilier har, relativt sett, blivit billigare och billigare. Kvaliteten har blivit sämre och våra garderober är mer välfyllda än någonsin. Sedan 1985 har produktionen av textilier i världen tredubblats. Det vi inte längre vill ha slänger vi numera i soporna.

ATT ÅTERVINNA TEXTILIER har visat sig vara svårt. Det forskas mycket, runt om i världen och i Sverige, om att försöka få fram nya fibrer av kasserade textilier. Svårigheterna ligger bland annat i att de allra flesta textilier i dag är tillverkade av flera olika slags fibrer, vilket försvårar processen. Dessutom är textilierna färgade eller tryckta med olika slags färger, dragkedjor, knappar och smuts ställer också till det. Energiåtgången är fortfarande väldigt hög. De återvunna textilierna är dessutom av en sämre kvalitet än de jungfruliga. Idag klarar industrin som mest av att tillverka bomullstextilier med 20-30 % återvunna fibrer, när det gäller ull är andelen maximalt 50-70 %.

DET FINNS YTTERLIGARE ett stort dilemma med återvinning. När textilfibrer väl är återvunna ur kasserade plagg, ska fibrerna spinnas, vävas eller stickas, färgas och sys. Det är i dessa processer som den stora energiåtgången, de långa transporterna och den stora miljöpåverkan finns.

DEN STORA UTMANINGEN är att återbruka textilierna istället, att använda dem igen. Inom det området förekommer relativt lite forskning. Vi måste hitta strukturer och system för hur vi, i stor skala, får in textilier i ett cirkulärt system. Vi i den rika delen av världen, behöver minska vår textilkonsumtion och betala vad textilierna egentligen kostar. Det är också nödvändigt att vi återigen lappar, lagar och syr om.

■ DET FINNS MER

LÄSTIPS:
Kerstin Neumüller, är skräddare och författare till den aktuella boken Lappa och laga. Hon finns i butiken Second Sunrise i Stockholm, där hon möter kunder som olyckliga kommer in med älskade och trasiga plagg som hon lagar. Hon tillhör dem som just säger att det är en motståndshandling att vårda sina plagg.

^ De gamla långkalsongerna finns i samlingen hos Medåkers Hembygdsförening. De är lappade och lagade upprepade gånger. Foto: Lasse Fredriksson

^ Storskjorta sydd av kasserade herrskjortor på utbildningen Recycle design - Återbruk i Eskilstuna. Foto: Anna-Maria Hilborn

Rosa påsen

I Eskilstuna och i Strängnäs kan villa- och småhusägare slänga sina utsorterade textilier i rosa återvinningspåsar. Kassarna slängs i den egna soptunnan och hämtas av sopbilen. På så sätt återbrukas och återvinns mer kläder, tyger och lakan.

Eskilstuna Energi och Miljö lanserade 2017 den rosa påsen för insamling av textilier med målet att minska mängden brännbart avfall. Varje år slängs ca åtta kilo textilier per person i det övriga hushållsavfallet. Nu, ett och ett halvt år efter lanseringen, lämnas ca tre kilo textilier per år och person in genom de rosa påsarna. Cirka 28 000 hushåll i Eskilstuna kan kasta sina textilier i en rosa påse. Varje dag kommer det in omkring 500 rosa soppåsar till återvinningsstationen.

De insamlade kläderna och tygerna skickas till en välgörenhetsorganisation i Holland. Omkring 70 procent av innehållet i påsarna återanvänds. Textilier i sämre skick transporteras till Tyskland för materialåtervinning. Textilier i sämre skick kan användas till stoppning i bilsäten, isolering eller industritrasor. Senast 2025 måste Sverige ha ett nationellt insamlingssystem för textilier.

Att göra mer med mindre för fler – tillsammans

Av Helena Hansson

Vi lever i en tid som präglas av hög komplexitet, vilket vi bland annat kan se i FN's hållbarhetsmål. Det jag ser som den centrala frågan för framtiden är att hitta former för samverkan mellan olika aktörer, vilket beskrivs i mål nummer 17 Genomförande och globalt partnerskap. Frågan är vad som är slöjdens roll och bidrag i ett sådant sammanhang.

Slöjdens roll som frugal innovationskraft

I MITT FORSKNINGSPROJEKT har jag arbetat med begreppet frugal innovation som hållbarhetsapproach. Frugal betyder enkel och sparsam, och i grunden handlar det om att göra mer för fler med mindre – tillsammans. Frugal innovation kan ses som ett sparsamt, omsorgsfullt och etiskt förhållningssätt till innovation. Ska det fungera måste vi våga ta större grepp, bortom produkter och tjänster, för att istället skapa nya strukturer och sammanhang. Vi måste tänka mer långsiktigt, bortom kvartalsrapporter och kortsiktiga utvecklingsprojekt. Delaktighet och byggandet av förmågor ska vara i fokus. Centralt är att brygga mellan olika kulturer och kunskapsperspektiv och ta tillvara på jordens resurser på ett kreativt och omsorgsfullt sätt. Därigenom kan vi skapa något nytt som kommer många till del.

SAMVERKAN ÄR KOMPLEXT, det behövs nya verktyg, metoder och konceptuella ramverk. Ett begrepp jag finner intressant är gränsobjekt, något en del forskare beskriver som ett "lärandeobjekt" ett mellanrum som formas i gränslandet av de olika inblandade aktörerna. Slöjdens bidrag i

formandet av ett sådant gränsobjekt är att den som rörelse redan samlar många, där det frugala är kärnan. Slöjd länkar mellan dåtid, samtid och framtid och den brygger över kulturella gränser och språkliga barriärer. Att slöjda bygger förmågor och självaktning. Att göra tillsammans - Do-it-together - skapar mening, tillit och nya språk. På det viset är slöjd och slöjdande på många sätt en frugal innovationskraft, men för att utvecklas som superkraft behöver den ingå i nya lokala aktörsnätverk.

JAG MENAR ATT slöjdens nya rum skapas i rörelsen mellan det lokala och det globala, och i mötet med andra aktörer och kunskapsdiscipliner. I ett sådant rum paras handens görande med kritisk reflektion om det vi gör och försöker åstadkomma, och som guide och riktmärke bör hållbarhetsmålen fungera som gemensamt ramverk. Genom formandet av sådana gränsobjekt tror jag slöjden som frugal innovationskraft kan bidra till en mer hållbar utveckling, kort sagt: göra mer med mindre för fler – tillsammans.

> Stärk det globala partnerskapet för hållbar utveckling och komplettera det med partnerskap mellan flera parter som mobiliserar och utbyter kunskap, expertis, teknik och finansiella resurser, för att bidra till att målen för hållbar utveckling nås i alla länder, i synnerhet utvecklingsländer (Hållbarhetsmål 17.6).

^ Helena Hansson. Foto: Martin Gustavsson

Helena Hansson är designer, adjunkt och doktorand i design på Högskolan för design och konsthantverk i Göteborg. I sitt forskningsarbete utforskar hon gränsobjekt som samlande komponenter och ackumulatorer för förändring i designprocesser som är baserade i en Svensk-Kenyansk innovationskontext (frugal innovation). Texten bygger på föreläsningar som presenterats på Handmade Issues, arrangerad av Svenska Hemslojdsföreningarnas Riksförbund, SHR, samt vid seminariet "Slöjdens nya Rum", arrangerad av Nämnden för Hemslojdsfrågor i Stockholm i november 2018.

Textila skatter

Av Ann Österberg

I hembygdsföreningarnas gömmor finns textilier av alla de slag. Några föreningar har arrangerat sina textila samlingar i regelrätta utställningar, andra har placerat ut textilierna i olika miljöer. Nästan alla föreningar har någon intressant textil i samlingarna. Här har vi valt att lyfta fram några lite större samlingar varav de flesta är öppna för besök.

^ Västerfärnebo hembygdsförening har en av de större textila samlingarna bland länets hembygdsföreningar. Tyvärr är textilierna inte utställda utan förvaras i församlingsgården i väntan på uppvärmda utställningslokaler. Här finns många unika föremål insamlade i en bygd med en rik textil tradition. Lådan med strumpor och ett par vantar är ett exempel på detta. I lådan samsas oanvända stickade bomullssockor med de många gånger lagade nålbundna vantar i ull. Allt är tillverkat och använt på gården Hälls. Foto: Susann Leval

< På Rytternegården finns en utställning som visar hur Anna Lisa Sandberg sydde och broderade under sin levnad. Hennes alster; klänningar, hattar, dukar och mycket mer finns att beskåda i Rytternegården. Det är sonen Fredrik, som generöst låter Rytterne Hembygdsförening visa moderns stora produktion. Foto: Susanne Cassé

< På den stora hembygdsgården Karlberg i Norberg, bland femtontalet byggnader, finns det en loftbod där Norbergs Bergslags Hemslöjdsförening har inrett ett textilmuseum. I utställningen kan besökaren se dräkter och dräktdelar från olika tider, hårarbeten och vävar i halvkrabba och dräll, sänglinne och mycket annat. Förutom textilier finns också en mängd redskap för textiltbearbetning.
Foto: Ann Österberg

< På Gammelgården i Möklinta finns det textilier överallt. Fantastiska lapptäcken samsas med en del av den röda trasmatta som vävdes inför Gustav V besök på slöjdutställningen i Sala 1924. Här finns uniformsrockar och dräkter, särkar, linnen och en massa dräktdetaljer. Lapptäcke tillverkat av Hulda Wallin född 1882 i Skogslund, Nässelbo. Foto: Susanne Cassé

> Väsby Kungsgård i Sala ägs av Sala Hembygds- och Fornminnesförening. Här finns ett textilmuseum inrymt på ovanvåningen i en byggnad. I museet finns en utställning som berättar om linets väg från planta till tyg. Alla redskap som behövs för linberedning står pedagogiskt uppställda. Broderier i bland annat plattsöm och kedjestygn, vävar, spetsar och mycket annat pryder montrar och väggar i det välordnade museet. Foto: Susanne Cassé

^ Det är inte bara hos hembygdsföreningarna man kan hitta vackra textilier. Textil konst finns i offentliga lokaler på många platser i länet. Under hösten och vintern kommer Västerås konstmuseum att visa utställningen Väva, fläta, fästa. Textila pionjärer och samtida uttryck. Vernissage lördagen den 31 augusti 14.00. Utställningen pågår från 31 augusti 2019 till 26 januari 2020 på Västerås konstmuseum, Karlsgatan 2 i Västerås. Väva, fläta, fästa samlar konstnärer som arbetar med textil som material, idé och medium. I utställningen placeras olika generationer bredvid varandra, textila pionjärer från mitten av 1900-talet visas i dialog med samtida konstnärskap. En utgångspunkt för utställningen är att belysa de stora textila verk som skapades av konstnärerna Kaisa Melanton och Sten Kauppi i samband med att Västerås stadshus byggdes 1953- 63. Melantons tredelade väv Det fria ordet (1967) är en platsspecifik väv för fullmäktigesalen. Sten Kauppis Dansen i västra Aros (1961), som finns på plats i utställningen fram till 17 november, är vanligtvis placerad i Stadshusets entré. Medverkande konstnärer: Sten Kauppi, Kaisa Melanton, Margareta Hallek, Åsa Norberg och Jennie Sundén, Pia Mauno, Edna Martin, Viveka Nygren, Sandra Ikse Bergman, Elsa Agélii, Kristina Müntzing, Åsa Norman, Marcia Harvey Isaksson, Intertradition (Lisa Juntunen Roos och Shogo Hirata) och kollektivet Skräddare som rebell. Foto: Västerås konstmuseum

Mangelbrädet är ditt — om du vill ha mig!

Av Susanne Cassé. Foto: Lasse Fredriksson

KANSKE LÄT DET inte riktigt som i rubriken ovan vid ett frieri förr i tiden, men faktum är att mangelbräden var väldigt populära som just friargåvor. Faktum är också att det föll på kvinnans lott att sköta omvårdnaden av husets alla textilier. Idag skulle ett frieri med löfte om en fin mangel kanske inte landa i alltför god jord, men mangelbräden har varit mycket omtyckta av ägarna och därför sparats till framtiden. På Västmanlands läns museum har vi fler än 90 mangelbräden i föremålsmagasinet.

FÖRR I TIDEN hade man stortvätt två gånger om året. Tvätten lades i blöt ett par dagar i förväg och bars sedan till tvättstugan där man hade kokat upp vatten i ett stort bykkr tillsammans med lut och björkaska. Smutsvätten kunde antingen ösas ren eller kokas om den var av bomull. Den skulle också gnuggas med såpa mot en tvättbräda och sedan bäras iväg för sköljning. Det gick åt stora mängder vatten vid textiltvätt eftersom tvätten skulle ösas många gånger om. Ofta placerades tvättstugorna vid någon form av vattendrag. Själva sköljningen gjorde man direkt i vattendraget och när allt var klart skulle tvätten bäras hem för torkning och mangling.

DET GÅR INTE ATT SÄGA hur länge mangelbräden har funnits och använts. Det äldsta som finns i läns museets samlingar kan vara från slutet av 1500-talet. Det yngsta daterade är från 1879, men mangelbräden användes på sina håll ända in på 1900-talet. Mangelbrädet användes tillsammans med en kavel som det fuktade tyget lindades

runt. Därefter pressades och rullades kavel och tyg mot en plan yta tills tyget blev slätt och fint. Det var precis som tvättandet ett tungt arbete eftersom det krävdes stor tyngd på mangelbrädet för att få effekt.

LÄNSMUSEETS MANGELBRÄDEN är alla olika och väldigt vackra! Vi hittar mönster av hjärtan, stjärnor, vindhjul, rosetter, blommor och olika geometriska figurer. Ofta har man använt karvsnitt eller uddsnitt för att skapa mönster. Ibland har till och med handtagen dekorerats eller formats som hästar eller andra djur. Mitt bland alla mönster hittar vi också initialer och årtal som ägarna ristat in. Vilka var de, dessa människor som ristat in alla initialer? Och vad står årtalen för? Är det året för bröllopet, födelsedagarna för brudparet, eller kanske barnens födelseår? Tyvärr har vi ofta ingen information kvar om tidigare ägare och kan inte säga vad initialerna eller årtalen står för. Vi ser dock att mangelbrädena är väl använda och en del av dem är till och med lagade.

DET FINNS MER

LÄSTIPS:
Bringéus, Nils-Arvid red: Arbete och redskap, s 377 ff, 1973
Knutsson, Johan - Hallgren, Sören: Friargåvor: från klänning till trolovning, Nordiska museet 1995
Mickelsson, Hilding – Svensson, Ingemar: Friargåvor – och annat grant, 1982

^ Detta är läns museets äldsta mangelbräde som enligt registrering eventuellt kan vara från sent 1500-tal. Mangelbrädet är inte daterat men bär spår av att någon gång ha varit målat i rödbrun färg.

^ Mangelbräde med ristad datering 1650, samt "INRI" vilket står för Iesus Nazarenus Rex Iudaerum - Jesus från Nasaret Judarnas Konung. Handtaget är tillverkat direkt ur samma trästycke som själva mangelbrädet.

^ På detta mangelbräde från 1754 finns också ägarnas initialer, MED och IIS. Handtaget är format som en betande häst med man, ögon och näsborrar. Framtill finns ett större mönster som kanske kan tolkas som ett hjärta.

^ Detta rikt dekorerade mangelbräde, med mönster av djupt skurna stjärnor i karvsnitt, är även full med text runt om på kanterna. Där står bland annat EES 1768 FÅ DN 15 DECEMBER H(?)S 1766 FÅDN I AUG SED FN 20 JANUARIUS.

> Mangelbrädet är försett med ett hjärta skapat av små trianglar. Framtill finns dateringen 1741 med både sjuan och fyran spegelvända. Efter följer en lång rad med initialer för både mans- och kvinnonamn, även dessa ibland spegelvända. Handtaget är i form av en häst med en svans som även den är formad som ett huvud.

En fiffig, klurig och smart förening nära dig

Av Susann Leval

Vill du skapa med händerna och lära mer? Vill du träffa likasinnade? Vill du bidra till ett hållbart samhälle? Varje år arrangerar lokala slöjd- och hantverksföreningar i länet mer än 200 aktiviteter från Norberg i norr till Arboga i söder.

^ Tovad sushi
Foto: Västmanlands läns hemslöjdsförbund/Susann Leval

ORDET HEMSLÖJD KANSKE FÅR DIG att tänka på knyppling eller en ärvd klassisk randig bordslöpare som din avlägsna faster vävde på 1970-talet. Idag är hemslöjd så oerhört mycket mer. Inte enbart föremål slöjdade för hemmet i natur- och återbruksmaterial för att bidra till ett hållbart samhälle. Slöjd kan också vara en process, ett sätt att tänka, lösa problem och förstå. Slöjd kan även vara politik. Ordet slöjd härstammar från det forntida ordet slugd vilket kan översättas med fiffig, klurig och smart. Det är precis vad slöjd och slöjdande är.

HEMSLÖJDEN HAR SINA RÖTTER i bondesamhället och många hemslöjdsföreningar bildades för över hundra år sedan. Idag finns cirka 90 medlemsföreningar och 14 000 enskilda medlemmar i Sverige. Slöjd- och hantverksföreningarna arbetar för att bevara hantverkstraditioner, skapa nytt och utveckla den fiffiga slöjden. Hemslöjd har varit rätt i över hundra år. Det upptäcker fler och fler.

SLÖJD- OCH HANTVERKSFÖRENINGARNA erbjuder slöjdaktiviteter som ger klurig kunskap och information om vad som behövs för hållbar utveckling och en alternativ livsstil. Med skapande, kreativitet och gemenskap i fokus innebär det också social hållbarhet att slöjda. Forskning visar på ett ökat välmående hos stickare och att handens arbete innebär att vi mår bättre.

INTRESSET FÖR HANDGJORT SKAPANDE och hållbarhet är stort idag. Plastbantning, det återbrukade plagget som förra årets julklapp och böcker i hur man gör för att stoppa, lappa och laga kläder är några exempel. I Sverige slöjdar ungefär halva befolkningen på sin fritid enligt en undersökning från Göteborgs universitet 2015. Med internet har närheten till kunskap och inspiration ökat. På You Tube finns mängder med instruktionsfilmer, på Facebook finns grupper för olika slöjdintressen och via fotografier på Instagram är inspirationstillfällena oändliga.

^ Varje år arrangerar länets lokala slöjd- och hantverksföreningar och Västmanlands läns hemslöjdsförbund tillsammans över 200 aktiviteter. Föreningarna ordnar workshoppar, slöjdcaféer, föredrag, utställningar, studiebesök, resor och hantverksdagar. Du kan slöjda på våra mötesplatser i snitt varannan dag under året. Förra året visades nationella utställningen Ull för livet i Västmanlands län på sex platser i länet med 60 programpunkter under fem veckor. Här står utställningen i foajén på Karlsgatan 2 i Västerås. Foto: Västmanlands läns hemslöjdsförbund/Susann Leval

Lokala slöjd- och hantverksföreningar i Västmanlands län

Kolbäcksdalens slöjdarförening.
Start: 1990. Antal medlemmar: ca 150.
Kontakt: Sonia Fredriksson, 073-653 16 66,
e-post: sonia.hantverk@gmail.com
Mer information: <http://www.kolbacksdalens-slojdarforening.se/>

Köping-Arboga-Kungsörs slöjd- och hantverksförening.
Start: 1989. Antal medlemmar: ca 100.
Kontakt: Marlene Karlsson, 072-180 81 51,
e-post: marlene.karlsson@koping.net
Mer information: www.facebook.com/kakslojd/

Norbergs Bergslags Hemslöjdsförening.
Start: 1915. Antal medlemmar: ca 100.
Kontakt: Kerstin Söderström, 070-238 06 82,
e-post: 022660011@telia.com

Sala slöjd- och hantverksförening.
Start: 1986. Antal medlemmar: ca 120.
Kontakt: Anna Wengdin, 070-173 78 78,
e-post: anna@wengdin.se
Mer information: www.hemslojden.org/forening/sala-slojd-hantverksforening/

Surahammars konst- och hantverksgille.
Start: 1984. Antal medlemmar: ca 50.
Kontakt: Ragnhild Krupicka, 070-532 35 15,
e-post: ragnhild.krupicka@gmail.com
Mer information: www.hemslojden.org/forening/surahammars-konst-hantverksgille/

Västerås slöjd- och hantverksförening.
Start: 1989. Antal medlemmar: ca 120.
Kontakt: Margaretha Gustafsson, 070-715 23 93,
e-post: maggie.gustafsson@bredband.net
Mer information: www.facebook.com/hantverksforening

Västmanlands läns hemslöjdsförbund
Hejargränd 6 A
721 33 Västerås
Kontakt: Susann Leval, 070-222 24 70,
e-post: susann.leval@hemslojd.org

> Varje år arrangeras aktiviteter för barn under loven. Du hittar aktiviteterna i Slöjdkalendern, www.hemslojden.org och på Västmanlands läns hemslöjdsförbund sida på Facebook. Foto: Västmanlands läns hemslöjdsförbund/Susann Leval

Hemslöjdsföreningarna arrangerar workshoppar, slöjdcaféer, föredrag, utställningar, studiebesök, resor och hantverksdagar. Aktiviteterna hittar du i Hemslöjdens Slöjdkalender, www.hemslojden.org. Du hittar dessutom många av föreningarnas aktiviteter på Västmanlands läns hemslöjdsförbunds sida på Facebook, www.facebook.com/hemslojdsforbund. Du kan enkelt bli medlem i någon av våra slöjd- och hantverksföreningar genom att gå in på www.hemslojden.org, klicka på rubriken Bli medlem och välja den lokalförening du vill bli medlem i. Medlemsavgiften varierar beroende på vilket medlemskap du väljer; vuxen, barn/ungdom eller familj. Som medlem i en länsansluten förening får du medlemspris på tidningen Hemslöjd, böcker från Hemslöjdens förlag, kurser på Sätergläntan institutet för slöjd och hantverk, Skansens kurser, Hemslöjdsresor och du får Hemslöjdens nyhetsbrev. Om du vill bli medlem i Kolbäcksdalens slöjdarförening eller i Norbergs Bergslags Hemslöjdsförening kontaktar du respektive förening.

Västmanlands läns hemslöjdsförbund, bildat 1987, är den samlande regionala organisationen för länets hemslöjdsrörelse. Förbundet är en ideell länsförening med en heltidsanställd läns hemslöjdskonsulent som arbetar med områdena näring, kulturarv och kunskapsförmedling. Västmanlands läns hemslöjdsförbund främjar tillsammans med föreningarna slöjden i länet där barn och unga är en prioriterad målgrupp. Verksamheten är skattefinansierad och ingår sedan 2012 i kultursamverkansmodellen via Region Västmanland. Västmanlands läns hemslöjdsförbund är ansluten till Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund, SHR.

**DRÄKTERNAS HÄLSINGLAND:
MODE - TRADITION – TOLKNINGAR**

Författare Håkan Liby

317 sidor rikt illustrerad

Utgiven av Gästrike-Hälsinge

hembygdsförbund 2018

ISBN 9789163969904

Dräkternas Hälsingland är boken som öppnar dörren till en värld fylld av kulturhistoria, kläder, mode, traditioner, seder och bruk. Författaren tar ett helhetsgrepp och belyser för första gången den folkliga dräkten i hela Hälsingland. Författaren förklarar i inledningen att han egentligen ogillar begreppet dräkt då begreppet förknippas med en stereotyp förutbestämd kombination av plagg. ”Den här framställningen handlar om den hälsingska bondebefolkningens kläder, om de enskilda plaggen...”. Han tillägger också att ”I Hälsingland är emellertid dräktbegreppet så starkt förankrat att jag gjort eftergiften att använda termen dräkt.”Boken är intressant för alla textilintresserade. Håkan Liby visar att klädedräkten är en väsentlig del av såväl det materiella som det immateriella kulturarvet. Det bevarade dräktmaterialet presenteras i ett kapitel. Modestilarnas samman-smältning och hur man kan avläsa dem dräkthistoriskt är ett annat tema. Linneplaggen i linlandet och barnens kläder uppmärksammas i särskilda kapitel. Livet, döden, dräkten berättar om dräktens variationer under livsloppet. I bokens avslutande del beskrivs folkdräktsrörelsen och dräkternas utseende på 2000-talet.

LAPPA

Författare Katarina Brieditis

och Katarina Evens.

48 sidor

Utgiven av Hemslöjdens förlag 2019.

ISBN 978-91-87471-16-2

Alla har vi dem: älsklingsplagg som gått sönder eller tappat formen av flitig användning, snygga plagg som behöver uppdateras och vardagsplagg som fått fläckar eller hål.

Genom att lägga ner lite tid och kärlek går det att förstärka, laga och skruva upp det personliga uttrycket på plaggen så att det hänger med ett tag till samtidigt som lappandet och lagandet förvandlas till ett lustfyllt handarbete.

Lappa är ett av häftena i serien Lappa & Laga. Här visas hur du kan reparera allt från jeans och skjortkragar till tröjor och foder.

SLÖJDA MED SKRÄP

Författare Malena Skote.

119 sidor

Utgiven av Vulkan förlag 2018

ISBN: 9789163975561

Detta är en bok som presenterar hur du kan återbruka skräpet du har hemma. För du kan återbruka allt det vi kallar för skräp – returpapper, plastpåsar, kartonger, trasiga kläder. Det vi kallar för skräp är ju råmaterial som du kan göra massor av nya saker av! Denna bok kommer garant-erat ge dig en ny syn på skräp och vad du kan göra av det. I Slöjda med skräp beskrivs en mängd olika projekt och tekniker, alla med illustrerade steg-för-stegbeskrivningar.

notiser

PRIS OCH BERÖM

NOMINERINGAR

Styrelsen för Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening har nominerat Hembygdsföreningen Karmansbo Bruksmiljö till SHF:s utmärkelse Årets Hembygdsförening 2018.

Boken ”Lägg i söcker å döppa” från Medåkers Hembygdsförening nominerades till årets Hembygdsbok 2018. Boken tilldelades ett hedersomnämmande.

HEDERSDIPLOM

Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförenings hedersdiplom delas ut till personer inom eller utom hembygdsföreningarna som gjort en kulturgärning utöver det vanliga.

Vid årsmötet 2018 delades hedersdiplom ut till:

Anders Lindberg, Surahammars Hembygdsförening med följande motivering: Anders har under många år arbetat med att tillgängliggöra fotografier från Surahammar. Närmare tio tusen bilder har han gått igenom, skannat, restaurerat vid behov och samlat in information om motiven. Han har tagit fram bilder till ett flertal böcker och håller uppskattade bildvisningar på olika teman. Han har dessutom varit kassör i hembygdsföreningen sedan 2005.

Till Lars-Erik Lundberg med följande motivering: Lars-Erik har varit aktiv styrelsemedlem i Surahammars Hembygdsförening i många år och dess sekreterare mellan 2008 och 2016. Han har även varit ansvarig för föreningens föremålssamling. Han har varit en av huvudpersonerna i att ta fram text och bilder till många av de böcker som föreningen säljer och han håller uppskattade bildvisningar bland annat i hembygdsgården.

Kerstin Berg, en veteran i Surahammars Hembygdsförening med följande motivering: Kerstin har varit styrelsemedlem sedan 1975. Förutom ett stort engagemang i styrelsearbetet har hon arbetat i köket under Suradagarna och ansvarat för inköp till evenemanget som lockar många hundra personer. Kerstin är en av dem som sköter serveringen och ser till så att hembygdsföreningens lokaler är städa-de och pyntade till alla evenemang.

Anita Nilsson kassör i Skultuna Hembygdsförening med följande motivering: I tio år, från 2004 till 2014 har Anita varit kassör i föreningen. Hon har dessutom varit lotteriansvarig och skött allt pappersarbete förknippat med det. Hon har sett till att lottkiosken varit bemannad när det kommit busslaster. Själv har hon sålt lotter i ur och skur för att dra in pengar till föreningen.

Hans Silfverberg, med följande motivering: Hans har varit redaktör

och ansvarig utgivare av Hembygdsjournalen sedan 1980. Han har varit styrelsemedlem i Västerås Hembygdsförening i många år och ledamot av hembygdsförbundets valberedning de senaste fem åren. Hans är en sann och entusiastisk hembygdsvän och kulturarbetare som alltid ställer upp.

Irmelin Gunnarsson med följande motivering: Irmelin har varit med och inventerat, samlat, dokumenterat och även delvis rekonstruerat Möklintas textila arv. Hon har varit en drivande person i bildandet av Möklintas vävstuga och i verksamheten i vävstugan. Irmelin arbetar ideellt både för Hembygdsföreningen och för Möklintagården.

Katarina Curman med följande motivering: Katarina är ordförande i Rytterne hembygdsförening där hon gör ett utomordentligt arbete. Hon har ett stort kontaktnät och en gedigen kunskap inom de flesta områden. Katarina är berest och berättar gärna om sina resor till nästan alla jordens hörn. Boken "Rytterne socken 1886-2005. En resa i vår bygd" är hennes verk och snart kommer hennes bok om den svenska mjölkpallen.

VERKSAMHETSPRIS

Verksamhetspriset är en penning-gåva om 5 000 kronor och ett diplom. Det delas ut till en förening som i sin verksamhet bidragit till att stärka och bevara intresset för kulturmiljöer i

länet. 2018 delades priset ut till Industrihistoriska föreningen i Västerås med följande motivering: Industrihistoriska Föreningen är en ovanlig hembygdsförening som har fokus på Västerås industrihistoriska arv. På hemsidan, industristaden. se samlar och publicerar de bilder, filmer, berättelser och intervjuer av och med personer som är av betydelse för länets industriella historia. En stor del av materialet är också tillgängligt på DVD. Under 2017 tog föreningen initiativ till att det bildades ett nätverk inom hembygdsförbundet för föreningar som arbetar med industrihistoria.

VERKSAMHETSBIDRAG

Verksamhetsbidraget från Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening delas ut till projekt och aktiviteter som stärker föreningarna och som kan komma att ge dem flera medlemmar. Våren 2018 kom det in tio ansökningar. Totalt söktes 117 500 kr och det fanns 61 000 kr att fördela.

Styrelsen vid Västmanlands Hembygdsförbund beslutade att bevilja bidrag till två tillgänglighetsprojekt. Västerfärnebo hembygdsförening tilldelades 10 000 kronor för att förbättra tillgängligheten vid kaffeserveringen och Lundby hembygdsförening fick lika mycket för att bygga en ramp till sin lokal och armstöd till sitt HWC. Tre bokprojekt har beviljats bidrag. Svedvi Berg och Irsta hembygdsföreningar tilldelades 10 000 kr var och Haraker Hembygdsförening fick 5 000 kr. Säby hembygdsförening tilldelades 6 000 kronor för att bevara gravstenar på kyrkogården och Riddarhyttans Hembygdsförening fick 10 000 i bidrag till att göra en fotoutställning om Riddarhyttan.

NY KULTUR OCH FOLKBILDNINGSNÄMND

Region Västmanland har inrättat en ny Kultur- och folkbildningsnämnd.

Nämnden leder Region Västmanlands verksamhet inom kulturområdet och är ansvarig styrelse för Tärna folkhögskola. Till nämndens uppgifter hör bland annat att ansvara för den regionala kulturplanen och kultursamverkansmodellen, fördela regionala verksamhetsbidrag, ansvara för regionens kulturverksamhet, länsmuseum och taltidning och utveckla samverkan med kommuner, civilsamhälle och kulturskapare i länet. Nämnden består av sju ledamöter och sju ersättare, de har en mandatperiod som sträcker sig fram till i oktober 2022. Ordinarie ledamöter är Agne Furingsten (L) ordförande, Lena Johansson (S), Per Strengbom (S), Hanna Lostelius (C), Stephanie Bruksgård (M), Malin Gabrielsson (KD) och Åsa-Lena Vestling (SD).

UTSTÄLLNINGAR PÅ VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM

MÄNNISKOR OCH MOTORER. BERÄTTELSEN OM MIMER

Visas tillsvidare

En ny basutställning: Människor och motorer. Berättelsen om Mimer invigdes på Västmanlands läns museum i juni 2018. Utställningen berättar om hur Mimerverkstaden kom till, och ger glimtar av arbetet på fabriken, av livet som Asea-anställd och om livet på Östermalm

ALLEMANSLAND

30 mars - 9 juni 2019

Allemansland är en utställning för alla ordälskare med miljöer och dikter från Lennart Hellsing och Paul Ströyers gemensamma produktion. Besök staden Annorlunda, möt kaptenerna på sjörövarskeppet och träffa herr Gurka och de andra grönsakerna på Västmanlands läns museum.

ÅRSRIKA

19 juni - 22 september 2019

”Live today är min melodi. Jag kan vara heltokig i morgon. Jag försöker förgylla vardagen med ett glas punsch eller nystekta kantareller. Ingen grämlse här!” Karin Dahlquist 92 år. Den 19 juni kommer utställningen ÅRSRIKA till Västmanlands läns museum. En fantastisk utställning där besökarna får möta 78- till 95-åringar med olika bakgrund och erfarenheter och från skilda delar av Sverige som berättar om livslust, sorg, kärlek, njutning och död. Om sin relation till kroppen, ensamheten och naturen. Och om vilka attityder de möter.

PÅ NYA POSTER

NY LÄNSMUSEICHEF

Jennie Schaeffer efterträdde Carl-Magnus Gagge som länsmuseum i maj 2018. Jennie kommer från Mälardalens högskola där hon varit avdelningschef och lektor i informationsdesign. Hon är forskarutbildad och disputerade inom området Innovation och design 2014. Jennie har under de senaste tio åren drivit utvecklingsprojekt tillsammans med museer, bland annat Västmanlands läns museum och ser mycket fram emot att utveckla museet de kommande åren!

NY PROGRAMANSVARIG

PÅ VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM

Anna Blom Allalouf är ny programansvarig på Västmanlands läns museum.

Anna kommer närmast från en tjänst som intendent/verksamhetsutvecklare på Livrustkammaren i Stockholm. Anna har en bred erfarenhet från museivärlden och har arbetat med Livrustkammarens programverksamhet, varit utställningsproducent och projektledare samt i sina arbetsuppgifter haft ett tätt

samarbete med Livrustkammarens kommunikationsenhet.

NY HEMBYGDSKONSULENT I VÄSTMANLAND

I mitten av augusti 2019 tillträder Susanne Cassé tjänsten som hembygdskonsulent vid Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening. Susanne kommer närmast från en tjänst som föremålsantikvarie vid Västmanlands läns museum. Hon är redan nu välbekant för många i hembygdsrörelsen efter att i närmare tre års tid ha vikarierat på en tjänst som hembygdskonsulent i Örebro län. Susanne har även varit kursledare för flera kurser för hembygdsföreningar, framförallt kurser i föremålsvård.

Nuvarande hembygdskonsulent, Ann Österberg finns kvar på deltid och kommer enbart att arbeta med tidningen Spaning och den årsbok som Hembygdsförbundet och Läns-museet ger ut tillsammans.

RAPPORTER

Västmanlands läns museum har tillsammans med Västerås stift drivit projektet Moderna kyrkor i Västmanland. Inom ramen för projektet har sju moderna kyrkobyggnader och sex kyrkorestaureringar i länet inventerats, dokumenterats och kulturhistoriskt värderats. Inventeringarna har genomförts av museets byggnadsantikvarier. Därefter har resultatet sammanställts i enskilda rapporter för varje kyrka. De kyrkobyggnader som har inventerats är Bäckbykyrkan, Mikaelikyrkan, Gideonsbergskyrkan och Tomas-kyrkan i Västerås, Virsbo brukskyrka, Kolsva brukskyrka och S:t Lars kyrka i Hallstahammar. De kyrkorestaureringar som inventerats är Helga Trefaldighets kyrka i Arboga, Badelunda kyrka och Viksängs kyrka i Västerås, Sura nya kyrka i Surahammar, Skinn-

skattebergs kyrka, Norrby kyrka i Sala.

Rapporterna kommer att finnas för nedladdning via Bebyggelseregistret hos Riksantikvarieämbetet.

Stiftelsen Kulturmiljövård har under året gett ut följande rapporter. Samtliga finns att ladda ner på hemsidan <http://www.kmmd.se/Rapporter/>

KÖPINGS KYRKA: RESTAURERING AV YTTERTAK OCH FÖNSTER

Tobias Mårud

15 sidor

ISBN: 978-91-7453-673-7

Antikvarisk rapport om restaurering av yttertak och fönster i Köpings kyrka, Västmanlands län.

BADELUNDA KYRKA: NY TEXTILFÖRVARING

Helén Sjökvist

9 sidor

ISBN: 978-91-7453-689-8

Antikvarisk rapport angående ny textilförvaring i Badelunda kyrka, Badelunda socken, Västerås kommun.

TORTUNA KYRKA: NY PLÅTTÄCKNING PÅ TORN OCH LANTERNIN 2017

Helén Sjökvist

19 sidor

ISBN 978-91-7453-695-9

Antikvarisk rapport angående ny plåttäckning på torn och lanternin. Tortuna socken, Västerås kommun.

HEDS KYRKA: BYTE AV EL- OCH VÄRMESYSTEM SAMT ELEKTRIFIERING AV KLOCKRINGNING

Helén Sjökvist

30 sidor

Antikvarisk rapport om byte av el- och värmesystem samt elektrifiering av klockringning, Heds kyrka, Brickebo 1:7, Heds socken, Skinnskattebergs kommun.

TINGSPLATSEN VID ANUNDSHÖG: MED-ELTIDA TINGSSTUGA OCH JÄRNÅLDER-SLÄMMNINGAR I BADELUNDA

Mathias Bäck, Kristina Jonsson, Marta

Lindeberg, Alexandra Sanmark

47 sidor

ISBN 9789174536874

Rapport från en arkeologisk forskning-sundersökning angående Tingsplatsen vid Anundshög, medeltida tingsstuga och järnålderslämningar i Badelunda, Badelunda socken, Västerås stad.

GRAVAR OCH BEBYGGELSE I BÄCKBY – 100 ÅR AV LIV PÅ SAMMA PLATS

Mathias Bäck, Louise Evanni

Arkeologisk förundersökning och undersökning. Lundby socken, Västerås.

Arkeologikonsult har under året gett ut följande rapporter. Företagets rapporter finns att ladda ner på <http://www.arkeologikonsult.se/rapportarkiv>

DAMMVÄLLEN MELLAN BJURSJÖN OCH KORPHYTTEBÄCKEN

Åsa Berger

20 sidor

Rapport från arkeologisk undersökning i form av schaktkontroll gällande Dammvallen mellan Bjursjön och Korphyttbäcken, Skinnskattebergs socken och kommun, Västmanlands län.

DAMMEN VID HOLMENS KRAFTVERK: ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING I FORM AV SCHAKTKONTROLL I SAMBAND MED UTRIVNING AV DAMM INOM FORNLÄMNING

Åsa Berger

33 sidor

Rapport från arkeologisk undersökning i form av schaktkontroll i samband med utrivning av damm vid Holmens kraftverk inom fornlämning, Heds socken, Skinnskattebergs kommun.

VENDELTIDA BOPLATSLÄMNINGAR I MUNKTORP

Anders Back Bornfalk

22 sidor

Rapport från en arkeologisk utredning inom fastigheten 2:12 Bålsta, Munktorp socken, Köpings kommun.

Arkeologistik har under 2018 gett ut följande rapport. Företagets rapporter finns på hemsidan <http://www.arkeologistik.se/Uppdrag2018>

VEDBOBACKEN: ARKEOLOGISK UTREDNING INFÖR UTVECKLING AV SKIDANLÄGGNINGEN VEDBOBACKEN

Kjell Andersson

24 sidor

Rapport angående arkeologisk utredning inför utveckling av skidanläggningen Vedbobacken, Västerås socken (f.d. Sankt Ilians och Skerike socknar), Västerås kommun.

Arkeologerna vid Statens historiska museer. Rapporter finns att ladda ner på <http://arkeologerna.com/publikationer/>

KOL- OCH JÄRNBODAR PÅ HÄSTBÄCKS SMEDJEBACKE VID LANDFORSEN

Svante Forenius, Karl-Fredrik Lindberg

Arkeologisk förundersökning

32 sidor

Rapport från arkeologisk förundersökning kol- och järnbodar på Hästbäcks smedjebacke vid Landforsen, Karbenings socken, Norbergs kommun.

BÖCKER OCH TIDSKRIFTER

IRSTA SOCKEN TRADITION OCH FÖRNYELSE

366 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av Irsta Hembygdsförening 2018

ISBN 9789163962264

Boken om Irsta beskriver i korta artik-

lar utvecklingen i socknen från tidig tid fram till dagens moderna samhälle. Boken är uppdelad i olika avdelningar och skildrar förändringarna under seklernas gång. Kyrka, samhälle och skolans utveckling följs av ägarlängder och livsöden på både större och mindre gårdar. Enskilda personer som satt sin prägel på bygden träder fram. Prosten Muncktell, bröderna Yngve och Hakon Swenson och läraren Anders Göstasson för att nämna några. Boken finns att köpa hos Irsta Hembygdsförening.

DÅ KRIGET PARKERADE PÅ HÄSSLÖ: AMERIKANSKA NÖDLANDARE I VÄSTERÅS 1943-1945.

Författare Lars-Göran Dybeck

120 sid

Utgiven 2018 av Type and Tell

ISBN 9789176831892

Under åren 1943-1945 samlades en mängd amerikanska tunga bombplan på en svensk flygflottilj i Mälardalen. De hade alla tillhört de enorma armador som, dag efter dag, lyfte från England med mål i det naziockuperade Europa.

Förluster var tidvis stora, men några av de olycksdrabbade planen lyckades söka nödhamn i Sverige. Om de klarat nödlandningen och kunde återställas i flygbart skick flögs de alla till Västmanlands flygflottilj i Västerås. Och bland de internerade flygarna utsågs mekaniker och piloter som skulle se till att hålla planen i stridbart skick. Samtidigt pågick en storpolitisk kraftmätning mellan Sverige och USA - där de internerade bombplanen och deras besättningar blev brickor i ett spel med höga insatser.

BERGSLAGSHISTORIA ÅRGÅNG 30/2018

Föreningen Bergslagsarkivs årsskrift

Bergslagshistoria 2018 rymmer fem intressanta artiklar och ett antal guldkorn ur arkiven som på olika sätt

belyser Bergslagens historia och tradition, arbete och kultur.

Sören Klingnéus skriver om Sveriges äldsta bevarade bergsprivilegier från 1340 som gäller Västra berget i Närke. Näringslivet i regionen speglas i flera artiklar. Jan Gunnarsson berättar om busskungen Knut Oskar Gustavson. Ragnar Boman skriver om hur han kartlagt brukets historia i Hälleforsnäs. Kvinnors arbete och insatser i föreningslivet uppmärksammas i flera artiklar. Jenny Moström skriver om Magda Svensson, Värmlands första hemkonsulent. Ingrid Nilsson och Lisa Wendelius skriver om kvinnoidrotten inom Eskilstuna GUIF. Riksarkivets 400-årsjubileum. I årsboken firar vi detta genom att i sju kortfattade artiklar sist i boken presentera guldkorn ur regionens arkiv. Bland annat får vi veta mer om masar på herrarbete i Närke på 1700-talet och kampen för kvinnlig rösträtt i Värmland i början på 1900-talet.

BERGS SOCKEN UNDER 1900-TALET

Sammanställd av Göran Berg

och Bengt Borg med flera

295 sidor , rikt illustrerad

Utgiven av Svedvi Bergs

Hembygdsförening 2018

Bergs socken – en bygdekrönika från slutet av 1800-talet till början av 2000-talet, handlar om den gamla socknen väster om Hallstahammars tätort i Västmanland. Boken är baserad på berättelser, samtal, noteringar i kyrkböcker och olika äldre anteckningar om Berg. Den innehåller även 1000 foton och där skildras livet i Berg under drygt 100 år. Boken passar både den som redan är specialintresserad av lokalhistoriska berättelser från Berg och den som vill upptäcka mer! Boken finns att köpa på Svedvi Berg Hembygdsförenings kontor vid Skantzén i Hallstahammar och på Hallstahammars kommunbibliotek.

ÅRÅS: FORNTIDA, FÖRPANTAD OCH FÖRVANSKAD

Författare Ingrid Lindgren

88 sidor

Utgiven 2018 av författaren

på Books on Demand, Sverige

ISBN 9789178517251

Fornlämningsområdet runt Badelundaåsen med Sveriges största gravhög, labyrint och största gravguldskatt är ganska okänt för många, liksom många fynd därifrån. Boken ställer frågan varför inte detta fått större plats i Sveriges historia? Den här boken försöker också att förklara varför och hur det blivit så.

KALKLINBANAN**– FRÅN KALKBROTT TILL FABRIK**

Författare Knut Barr

156 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av Föreningen Kalklinbanans vänner 2018

Kalklinbanan mellan Forsby i Vingåker och cementfabriken Köping började byggas 1938 och las ner 1997. Kalklinbanan – Från kalkbrott till fabrik skildrar den kultur- och industrihistoriskt intressanta transportanläggningen och dokumenterar den med både bredd och djup. Boken berör flera tidsepoker och större sammanhang i samhället t ex genom att kalken som transporterades i Kalklinbanan var en viktig ingrediens vid cementtillverkning och cementen hade mycket stor betydelse för samhällsbyggandet under 1960- och 1970-talen. Den här boken är rikligt illustrerad med många gamla och nya bilder och bara fotografierna i sig gör boken värd att läsa.

SKÄLBY I BADELUNDA – FRÅN 1600-TALET TILL 2018

Materialet sammanställt av Lars Envall och

PO Flodberg med stöd av Bengt Wallén

80 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av BadelundaHembygdsförening

/ P O Flodbergs förlag, 2018

ISBN 978-91-982763-1-2

Det äldsta kända dokument där Skälby i Badelunda finns benämnt är från år 1402 men Skälby har varit boplatst många hundratals år innan dess. Boken Skälby i Badelunda – från 1600-talet till 2018 ger en rik bild av Skälbys historia från 1600-talet och framåt med störst fokus på 1900-talet. Boken varvar kartor och historiska dokument med berättelser och bildmaterial. Helheten ger sammanhang och historiska perspektiv åt Skälby som hembygd. Materialet visar i många facetter hur det är och har varit att vara människa i Skälby. För den som är intresserad av kläder och hur man klädde sig i Skälby under olika epoker finns mycket att upptäcka då boken följer de olika gårdarnas befolkning till vardag och till fest.

SKÄLBY-UNGDOMAR– 1947 TILL 1968

Materialet sammanställt PO Flodberg

56 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av Badelunda Hembygdsförening

/ P O Flodbergs förlag, 2018

ISBN 978-91-982733-2-9

Skälby-ungdomar – 1947 till 1968 är en bilderbok med insamlade bilder från många boende i Skälby. Främst berättar fotografierna om barnen och ungdomarna som bodde på gårdarna där. Boken fångar livet och historien genom bilder från studentfestligheter och konfirmationer men även vardagen med moppebandy på Skälby isrink på 1960-talet eller vedinbärning på Flodbergs gård 1953. Boken tillhör samma serie som Skälby i Badelunda – från 1600-talet till 2018 och är ett fint komplement till de berättelser som berättas där.

HARAKER, MIN HEMBYGD

Författare Karin Karlström

148 sidor, illustrerad

Utgiven av Harakers Hembygdsförening 2018

I Haraker, min hembygd ger Karin Karlström sin bild av Haraker med

omnejd från 1930-talet och framåt och hur livet där har ändrats under hennes levnad. Hon beskriver en tid då nästan alla sysslor var manuella, då både dricksvatten och diskvatten fick bäras in och ut och ljus kom från fotogenlampor. Bokens detaljerade berättelser ger en utförlig bild av livet i och omkring Haraker och ett perspektiv på det många i nutid tar för en självklar levnadsstandard. I boken berättar hon bland annat om några minnen från 1940-talet. Under de kalla krigsvintrarna 1939 och 1943 kunde det vara lika kallt ute som inne. Hon beskriver att huset de bodde i då var omodernt och att det hängde is runt dörren och fönstren. Hennes mor fäste upp ett täcke för att skydda Karins bröder från kyla där de sov i kökssoffan.

RAGGARLIVET I VÄSTERÅS 1960-70: EN SJÄLVBIOGRAFI

Författare Anders Westman

181 sidor

Utgiven av Vulkan förlag, 2018

ISBN 9789188915771

Året var 1961, Anders Westman hade nyss fyllt 16 år. Elvis Presley och Tommy Steele dominerade hitlistorna. Här finns Anders upplevelser på "raggen" och som trummis i rock-bandet The Red Fires. Upplevelser bland knuttarna och de mest populära dansställena finns också med.

AINA WIFALK OCH ROLLATORN

Författare Margareta Machl

och Kerstin Rännar

30 sidor

Utgiven av Medicinhistoriska sällskapet

Westmannia 2018

ISBN 9789163964091

År 1978 konstruerades den första prototypen till den moderna rollatorn. Det skedde i Västerås på initiativ av Aina Wifalk, som arbetat med utvecklingen sedan 1960-talet. Aina drabbades av polio som ung vilket gjorde

att hon var tvungen att ta sig fram med hjälp av två käppar. 1967 flyttade hon till Västerås för andra gången och arbetade som handikappkurator vid socialförvaltningen. Det var vid den tiden hon började utveckla idén om en gästol på hjul.

Boken berättar om Aina och hennes liv och om utvecklingen av rollatorn.

LÅT STÅ! NR. 4

123 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av Nätverket för Byggnadsvård i Västmanland 2018

En tidskrift som informerar om byggnadsvård i detalj. I detta nummer läggs till exempel lite extra fokus på betong som vår tids byggnadsmaterial och tio budord om byggnadsvård.

ERIKSGATAN VÄSTMANLAND: GUIDEBOOK TILL DEN MEDELTIDA KUNGSVÄGEN

Författare Pernilla och Thomas Hjelt

Utgiven av Historiebruket 2018

ISBN: 9789163978937

Eriksgatan Västmanland är en guidebok som följer den medeltida kungsvägen via fem etapper, från Oppbåga bro i väst till Östanbro i öst. Vägen går genom såväl landsbygder som städer. Vackra brukslandskap, slott och gårdar samsas med medeltida kyrkor och stadskärnor. Längs färdvägen beskrivs viktiga historiska skeenden och sevärdheter. Med hjälp av kartor och vägbeskrivningar anpassade för både bil, cykel och vandring hittar man spår från landets äldsta kristendom, liksom från kungar, adel och bönder. Boken ger en möjlighet att upptäcka Västmanlands medeltida historia!

MÖT ENÅKER: EN UPPLÄNSK SOCKEN NÄRA VÄSTMANLAND

Författare Olle Nilson.

260 sidor, rikt illustrerad

Utgiven av Klippt & Sagt förlag 2018

ISBN 9789163966583

Boken handlar om Enåker, en upp-

ländsk socken nära Västmanland igår och idag. Enåker förändrades när Runhällen blev socknens nya post-adress och när ett stationssamhälle växte fram då järnvägen kom. Boken berättar om människor och företag som kommit och gått under Enåkers 1900-tal.

LABOURING POOR IN EARLY MODERN SWEDEN? CROFTERS AND LODGERS IN VÄSTMANLAND IN THE 17TH CENTURY

Författare Jonas Lindström

Utgiven av Uppsala universitet, Humanis-

tisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsom-rådet, 2018 i Scandinavian Journal of History

Vi vet väldigt lite om de obesuttna i Sverige före 1750. Fortfarande är kunskap om denna grupp avgörande för förståelsen av landsbygden i Sverige före 1800-talet. Denna artikel tar ett steg mot att fylla detta gap.

DET SVARTA JÄRNET: BERGSLAGENS VAPENINDUSTRI UNDER 1900-TALET

Redaktörer Mia Geijer och Maths Isacson

215 sidor

Utgiven av Walborg bokförlag 2018

Boken Det svarta järnet skildrar svensk vapenindustri i Bergslagen. En region där järnhanteringen, med djupa gruvor och metallindustrier legat till grund för svensk vapenindustri under 1900-talet och som starkt bidragit till Sveriges välfärd.

Här fanns en stor produktion av vapen, ammunition och sprängmedel, produkter som sen exporterades över hela världen. Upprustningen av Sveriges försvar är åter högaktuellt. Efter drygt två årtionden av nedrustning med nedlagda regementen och avskaffad värnplikt växer opinionen för att det svenska försvaret ska rustas upp igen. Som skydd mot den ökade spänningen i världen efterfrågas åter vapen, krigsfordon och spaningsutrustning. Tongångar hörs som har flera paralleller till tiden före andra världskriget. Vilka lärdomar kan vi

dra av vår historia?

MORSKE MÄN/KÖPINGSBOKEN 2018

Henry Segerström redaktör, Tony Ahlm,

Kenneth Eneroth och Tomas Ljungqvist. 2018

207 sidor, rikt illustrerad

Utgiven 2018 ingår i

årsboksserien Köpingsboken

ISBN: 9789198289442

2018 års Köpingsbok är den nittonde i ordningen. Bokens innehåll bygger på samarbete och är i princip öppen för alla som har något intressant att berätta om Köpingstrakten som hembygd. I årets bok får vi möta mångskiftade berättelser. Redan i första kapitlet får vi utblickar i världen under punkeran på 1980-talet i berättelsen ”Barnflicka hos punkdrottningen Nina Hagen”. I ”Supersnuten från Kolsva – enligt GW den bäste av alla” får vi lära känna den Kolsvabördige Bertil Sahlin. Boken bjuder på besök i Tant Maggies klass i barnträdgården 1929-1930 och mycket mer i bokens 23 kapitel.

KREDITER I LUST OCH NÖD: SKATTEBÖNDER I TORSTUNA HÄRAD, VÄSTMANLANDS LÄN, 1770-1870

Författare Marja Erikson

262 sidor.

Utgiven av Acta Universitatis

Upsaliensis, 2018 i serien Uppsala

Studies in Economic History

ISBN 9789151302287

Avhandlingen analyserar vilken roll lån och krediter spelar för svenska skattebönder från 1770 till 1870. Tre församlingar i Mälardalen har undersökts.

NÄR SLOTTET VAR HÄKTE: TJÄNSTETVÅNG OCH LÖSDRIVERI I VÄSTMANLAND UNDER TIDIGT 1800-TAL

Författare Theresa Johnsson

Publicerad 2018

Ingår i Arosiana, 2018:02; sid 4-10

Historikern Theresa Johansson är född och uppvuxen i Västerås och har en fil.

dr i historia och arbetar som forskare på Uppsala universitet. I denna artikel skriver Johansson om lösdriveri i Västerås på 1830-talet. Hon berättar om villkoren för människor i Västmanland som var födda in i fattigdom. Artikeln beskriver levande hur de försökte manövrera sig fram så gott de kunde i ett samhälle som i princip gjorde det omöjligt för människor att hjälpa varandra på grund av att försvarslösa och passlösa inte fick hysas över natten. Theresa Johansson påminner också om att man inte ska ha förutfattade meningar när man ser en anteckning om lösdrivare eller försvarslös i en husförhörslängd utan försöka förstå.

SOMMARSTUGEMORDET I ARBOGA

Författare Thomas Bodström

251 sidor

Utgiven av Nordstedts 2018.

ISBN: 9789113081328

Sent på kvällen den 3 augusti 2016 kommer det desperata larmet från en 63-årig kvinna i sommarstugan vid Hjälmaren. I boken Sommarstugemordet i Arboga i serien Svenska brott följer vi ett mordfall och trådarna bakåt, därefter också rättegångarna i tingsrätten och hovrätten fram till domarna.

CIRKUSDECKARNA OCH GRUVMYSTERIET

Författare Dan Höjer

159 sidor

Utgiven av Bokförlaget Semic 2018

De två största stjärnorna på Cirkus Pommery är de unga tvillingarna Kaspar och Katinka. Publiken häpnar när de visar sina fantastiska konster. Men Kaspar och Katinka gillar också mysterier. När en värdefull silverskatt stjäls från gruvmuseet i Sala, så tar tvillingarna upp jakten på bovarna. Det blir ett dramatiskt äventyr där de unga deckarna träffar mystiska dykare, ramlar ner för ett stup och blir

instängda i gruvan!

:spaning

POSTADRESS: Tidskriften Spaning,
Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 Västerås.

BESÖKSADRESS: Karlsgatan 2, Västerås

REDAKTÖRER:
Ann Österberg, konsulent för Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening.
Telefon 021-39 32 88. E -post ann.osterberg@regionvastmanland.se
Jennie Schaeffer, landsantikvarie/länsmuseichef, Västmanlands läns museum.
E-post jennie.andersson.schaeffer@regionvastmanland.se

ÖVRIG REDAKTION:
Susanne Cassé, föremålsantikvarie Västmanlands Läns museum
Susann Leval, hemslöjdskonsulent Västmanlands läns hemslöjdsförbund
Katarina Curman, ordförande Rytterne hembygdsförening

HUVUDMÅN FÖR TIDSKRIFTEN:
Västmanlands läns museum och Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening.

ANSVARIG UTGIVARE:
Jennie Schaeffer, E -post jennie.andersson.schaeffer@regionvastmanland.se

MEDVERKANDE SKRIBENTER
Utöver redaktionen medverkar:
Frida Almkvist Engström, journalist
Helena Hansson, designer, adjunkt och doktorand i design på Högskolan för design och konsthantverk i Göteborg
Martin Hedén, skribent, tecknare, radioproducent
Ellen Holtermann Wiig, byggnadsantikvarie Västmanlands läns museum
Barbro Johansson, antikvarie Västmanlands läns museum
Ingrid Mörnänge, pedagog
Inger Orre, docent i informationsdesign, författare
Göran Sundberg, lektor i modedesign, Beckmans Designhögskola
Eva Svensson, lärare Eskilstuna folkhögskola, ordförande i Hemslöjdsföreningen Sörmland
Bengt Wallén, ordförande i Västmanlands hembygdsförbund
Märit Åhs Janbrink, intendent Arboga Museum

FOTO: Där inget annat nämns, Västmanlands läns museum
LAYOUT OCH REDIGERING: **Haus**
KORREKTUR: **Ann Österberg och Jennie Schaeffer**
ANNONSFAKTA OCH BOKNING: Kontakta redaktionen

DISTRIBUTION: Tidningen ingår i medlemskapet i Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening men sprids gratis på skolor, studieförbund, bibliotek, kommunala kulturkanslier, museer och vårdinrättningar i länet.
Om du saknar Spaning på din arbetsplats, kontakta redaktörerna.

PRENUMERATIONER: Privatpersoner kan prenumerera på Spaning, för 150 kr per år får du tidningen sänd direkt hem.
Ring, skriv eller e-posta din adress till spaning@regionvastmanland.se
TRYCK: **Ätta.45 Tryckeri AB**
UPPLAGA: **5 000 exemplar**
UTGIVNING: **1–2 ggr per år**
ISSN: **1651-2774**
MATERIAL OCH BIDRAG: Tidskriften Spaning, Karlsgatan 2, 722 14, Västerås.
Eller: spaning@regionvastmanland.se. För ej beställt material ansvaras ej.
För signerade artiklar ansvarar författarna.

VÄSTMANLANDS HEMBYGDSFÖRBUND OCH FORNMINNESFÖRENING
www.hembygd.se/vastmanland

Hembygdsförbundets uppgift är att främja hembygdskunskap, kulturminnesvård och hembygdsvård.
Förbundet är samarbetsorgan för hembygdsföreningarna i regionen och skall stödja föreningarna i sin verksamhet. Förbundet skall tillvarata rörelsens intressen på regional nivå och samarbeta med museer, kulturminnesvårdande organ och andra organisationer. Genom att gå med som enskild medlem i Västmanlands Hembygdsförbund får du årsboken som Länsmuseum och Hembygdsförbundet ger ut. Spaning Länsmuseum och Hembygdsförbundets tidskrift som utkommer med ett till två nummer per år. Erbjudande om att delta i temadagar, kurser i olika ämnen och medlemsresor inom och utom länet.
Ordförande i förbundet är Bengt Wallén och vice ordförande är Anders Fläcke.

Västmanlands Hembygdsförbund har sitt kansli på Länsmuseum.
Adress: Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening,
Karlsgatan 2, 722 14 Västerås.
Telefon: 021-39 32 88

Kontaktperson:
Konsulent Ann Österberg, ann.osterberg@regionvastmanland.se

VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
www.vastmanlandslansmuseum.se

Västmanlands läns museum har kontor, utställningar, arkiv och bibliotek på Karlsgatan 2 i Västerås. Under våren 2019 visas bland annat den tillfälliga utställningen *Allemansland* på museet och i länet och utställningen Årsrika på museet. På WestmannaArvet i Hallstahammar finns museets föremålsarkiv, vård- och registreringslokaler. Du är välkommen på visningar och bokade besök.
I länets 10 kommuner bedriver länsmuseum en bred verksamhet med särskild inriktning på pedagogik och kulturmiljövård. Vi satsar på förnyelse och utveckling av verksamheten.
Vår uppgift är att fördjupa kunskapen om det västmanländska kulturarvet, väcka opinion, öka insikten om det förflutna och berika perspektiven på samtiden och framtiden. Museet skall vara en plats där man kan ta del av vad som sker i samhället. Arbetet i hela länet innebär samarbete och samverkan med kommuner, hembygdsföreningar, lokala entreprenörer och aktörer. Länsmuseumets roll är att vara en resurs, knyta samman idéer och initiativ samt göra historien synlig i sin rätta miljö.

Västmanlands läns museum
Karlsgatan 2, 722 14 Västerås. Telefon 021-39 32 22
E-post: lansmuseum@regionvastmanland.se
Utställningarna på Karlsgatan 2 är öppna tisdag 10-17 onsdag 10-20 torsdag-fredag 10-17 lördag-söndag 12-16. Faktarum och arkiv är öppna helgfri tisdag-fredag kl 10-16 med lunchstängt 12.00-12.30

WestmannaArvet
Besöksadress: Industrigatan 3–5, Hallstahammar.
Se kalender på www.vastmanlandslansmuseum.se för öppna visningar.
Visningar och besök efter överenskommelse bokas på telefon 021-39 32 22.

Berätta för oss

Hör gärna av dig till redaktionen med insändare och åsikter om tidningen.
Skicka gärna in material eller uppslag som du tycker vi borde ta upp. Vi läser allt med stort intresse. Skriv till: Tidskriften Spaning
Karlsgatan 2
722 14 Västerås
eller e-posta till: spaning@regionvastmanland.se

AVSÄNDARE: VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM, KARLSGATAN 2, 722 14 VÄSTERÅS

